

MİSAK-I MİLLÎ'NİN KABULÜ VE İSTANBUL'UN İŞGALİ SÜRECİNDE 1920 SULTANAHMET PROTESTO MİTINGİ'NİN ÖNEMİ VE ETKİSİ

Volkan MARTTİN*

Öz

1920 yılının ilk günlerinde yaşanan olaylar, Millî Mücadele Tarihi için göz ardı edilemeyecek önemli bir süreci oluşturmaktadır. Bilindiği üzere 1919 yılının son çeyreği boyunca Osmanlı Mebusân Meclisi seçimleri yapılmıştır. Bu seçimleri Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ezici bir çoğunlukla kazanmıştır. Hâlbuki seçimlerin yapıldığı dönemde İtilaf devletlerinin, gelecek dönemde daha uyumlu bir siyasal yapının kurulacağı ümidini taşıdıkları bilinmektedir. İtilaf devletlerinin Osmanlı Devleti'nin kaderini tayin eden kararları hemen alamamaları, bu dönemde işgalci konumunda bulunan askerlerin yaptıkları mezalim her geçen gün protesto edilmiştir. Ancak bu protestoların olayların akabinde dalga dalga yayılırken geçen zamana nispetle sayı ve yoğunluklarında değişimler görülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, kronolojik olarak diğerlerinden farklı bir dönemde gerçekleştirilen 13 Ocak 1920 günü toplanan Sultanahmet Mitinginin mahiyeti çerçevesinde, D. Lloyd George'un İstanbul'un geleceğine dair tasarılarının, Osmanlı siyasi yaşamındaki yankılarını ortaya koymaktır.

Bu bağlamda miting esnasında irad edilen nutuklar üzerinde durulmuştur. Çalışmada kaynak olarak dönemin gazetelerinden olan "*Vakit*" ve "*Tasvir-i Efkâr*" ile birlikte Kemal Arıburnu'nun "*İstanbul Mitingleri*" eserinden yararlanılmıştır.

Bu çalışma çerçevesinde, Sultanahmet'te gerçekleştirilen protesto mitinginin "*Türk İstanbul*" için gösterilen çabalarının en belirgin göstergesi olduğuna, İstanbul ve Boğazlara dair Türk kamuoyundaki hassasiyetin artışına ve 15 Şubat 1920 tarihinde Londra Konferansı'nda İstanbul'un Türklere bırakılması kararının alınmasına değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Protesto Mitingi, Sultanahmet Mitingi, İstanbul, Boğazlar, Misak-ı Millî.

* Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, (vmartin@ogu.edu.tr).

THE IMPORTANCE AND IMPACT OF THE 1920 SULTANAHMET PROTEST MEETING IN THE PERIOD OF THE ACCEPTANCE OF THE NATIONAL PACT AND THE OCCUPATION OF ISTANBUL

Abstract

The events that took place in the first days of 1920 constitute an important process that cannot be ignored for the History of the National Struggle. As is known, during the last quarter of 1919, the Ottoman Parliament elections were held. These elections were won by the overwhelming majority of the Association for the Defense of the Rights of Anatolia and Rumelia. However, it is known that the Allies in the period of the elections carried the hope that a more harmonious political structure will be formed in the next period. The Allies were not immediately able to take decisions that determined the fate of the Ottoman State, protesting atrocities committed by soldiers in the occupation during this period. However, these protests are followed by changes in the number and intensity of the events relative to the time that the waves are emitted.

The aim of this study is to emphasize the repercussions of D. Lloyd George's statements about the future of Istanbul in the Ottoman political life by revealing the nature of the Sultanahmet meeting on January 13, 1920, chronologically different from the others.

In this context, the speeches made during the meeting were emphasized. In the study, the sources of the period, "*Vakit*" and "*Tasvir-i Efşkâr*", together with Kemal Arıburnu's "*İstanbul Mitingleri*" work was used.

In this study, it was mentioned the importance of the protest meeting in Sultanahmet, the increase of the sensitivity of the Turkish public about Istanbul and the Straits, and the decision to leave Istanbul at Turks in the London Conference on 15 February 1920.

Keywords: *Protest Meeting, Sultanahmet Meeting, Istanbul, Straits, National Pact.*

Giriş

Protesto mitinglerinin ortaya çıkışına bakıldığında iki ayrı kavram ile karşılaşılmaktadır. Bunlardan birincisi, protesto olup diğeri de mitingdir. Bu bağlamda protesto kavramının manalarından birinin resmi olarak fikir beyanı ve genellikle itiraz veya şikâyet olduğunu hatırd tutmak gerekmektedir. Diğer taraftan bu fikir beyanının, itiraz veya şikâyet bildiriminin topluca açık bir alanda gerçekleştirilmesi miting karşılık gelmektedir. Siyaset biliminin alt dallarda çeşitli ayırım kıstaslarına göre protesto, gösteri, miting kavramlarının modern zamanlara bağlı olarak şekillendiği söylenebilir. Ancak yirminci yüzyılın başında karşılaşılan ve yaygın olarak görülen protesto mitingleri, açık alanda seçkin hatiplerin yaptığı coşkulu konuşmaların yer aldığı toplantılardır.

Bu siyasî geleneğin Avrupa'dan, Balkanlara geldiği oradan da Osmanlı ülkesinde görülmeye başlandığı yönünde bilgiler mevcuttur. Buna göre yapılacak mitinglerin biçimsel ve işlevsel tarafları hâlihazırdaki geleneğin birer uzantısıdır. Osmanlı Devleti'nin siyasî ve edebî tarihinin konusu olan protesto mitinglerinin daha önce örneklerine rastlanılsa bile Millî Mücadele Dönemi ile özdeşleştirilmiş bir anlayış vardır.¹ Özellikle Mondros Mütarekesi sonrasında başlayan işgallere karşı Osmanlı ülkesinin çeşitli köşelerinden tepkilerin gösterildiği, bu yönde protesto mitinglerinin düzenlendiği görülmektedir. Bu protesto mitinglerinin daha yoğun şekilde görüldüğü süreç ise İzmir'in Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilmesiyle başlamaktadır.²

Ülkenin her köşesinden gösterilen tepkiler, kurumsal boyutta olduğu gibi dikkate değer oranda halkın çektiği telgraflarla gösterilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Kazım Karabekir'e gönderdiği 23 Mayıs 1919 tarihli gizli-kişiyeye özel yazıda, İtilaf hükümetlerinin Türk siyasî varlığını hiçe sayarak İzmir'i Yunanlılara işgal ettirmek suretiyle başlayan haksız davranışlarına karşı her tarafta görülen gösterilerin ve yapılan siyasî müracaatların arkası bırakılmadan "*füli netice alınıncaya kadar*" sürdürülmesinin ve her yanda millî gösterilerin iyi şekilde yönetilmesinin olağanüstü önemli olduğu dile getirilmektedir. Devam eden satırlardaki şu ifade, protesto mitinglerinin Millî Mücadele'deki yerini açıkça ortaya koymaktadır: "*Hilafet, Saltanat ve millî bağımsızlık ancak ve ancak milletin bu heyecan ve üzüntüsünün layık olduğu nüfuz, genişlik ve şiddetle dışarı yansıtılmasına bağlıdır*".³ İşgallere karşı protesto mitingleri düzenlenmesi gereği, Millî Mücadele'nin ilerleyen aşamalarında da vurgulanmıştır. Havza Genelgesinde, kabul edilmesi mümkün olmayan İzmir'in işgalinin bir an evvel ortadan kaldırılması için arkası kesilmeyen "*büyük ve heyecanlı mitingler*" şeklinde millî duruşun gösterilmesi, ilgili mecralarda yankı bulmasına gayret edilmesi, tüm bu protestolarda "*adâb ve sükûnetin*" korunmasına özen gösterilmesi vurgulanmaktadır.⁴ 1919 yılının Mayıs ayında gerçekleşen Sultanahmet mitingi üzere devlet kademelerinde meramını anlatmak için gelen heyete hitaben o dönemde Osmanlı Devleti'nin Harbiye Nazırı olan Şevket Turgut Paşa, "*Ağzımızı açalım, bağıralım sesimizi yükseltelim, hakkımızı istiyelim fakat elimizi kaldırmayalım*" demek suretiyle asayiş eksenli bakış açısını dile getirmiştir.⁵ Asayiş eksenli bakışa başka bir örnek olarak, Eskişehir'den

1 Bülent Tanör, *Kurtuluş Kuruluş*, İkinci Bası, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1998, s.135.

2 Fahri Yetim, *Millî Mücadele Döneminde Mitingler (1918-1920)*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Danışman: Doç.Dr. İhsan Güneş), Eskişehir, 1994, s.37.

3 *Harp Tarihi Belgeleri Dergisi*, S.71, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974, Belge: 1537'den naklen "15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'e", *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C.2, 3. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, s.324.

4 Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklâl Harbi Kataloğu (İSH), Kutu (K): 346, Gömlek (G): 107, Belge (B): 107-1'den naklen *Millî Egemenlik Belgeleri*, Sefer Yazıcı (der.), TBMM Basımevi, Ankara, 2015, ss.6-8.

5 M. Tayyib Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s.99; Ancak değişen duruma göre 1919 yılı sonlarında Dâhiliye Nezareti'nin,

Dâhiliye Nezareti'ne 28 Mayıs'ta gönderilen telgrafa, 29 Mayıs 1919 tarihinde Dâhiliye Nazırı'nın verdiği cevapta, "Asayişî haleldâr etmemek şartıyla bu gibi [miting] tezâhürât-ı millîyeye müsaade edilmesi muvafıktır" denilmesi verilebilir.⁶ Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki çalışmaları esnasında halk hareketine büyük önem verildiği, İstanbul ve Boğazların geleceği gibi gündeme yönelik önerilerde bulunduğu yayımlanan tutanaklarda görmek mümkündür.

1. Mitinge Giden Süreçte İstanbul ve Boğazlar Konularına Millî Yaklaşım

20-22 Ekim 1919 tarihlerinde Amasya'ya yapılan görüşmeler sonucunda alınan kararlar beş protokolda kayıt altına alınmıştı. Bu görüşmelerden çıkan en önemli sonuç, mebus seçimlerinin yeniden yapılarak Osmanlı Mebusân Meclisi'nin tekrar açılmasını sağlamaktı.⁷ Seçimlerin yapıldığı süreçte Erzurum Kongresi'nde kurulan ve Sivas Kongresi'nde üye sayısı arttırılan Heyet-i Temsiliye, millî teşkilatın kurulması ve rahatlıkla çalışması için çabalarını sürdürmüştür. Yayımlanan Heyet-i Temsiliye tutanaklarında başta Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, heyet üyelerinin ülkenin her tarafındaki durumu yakından takip ettiği; seçimlerin rahatlıkla yapılması ve "irade-i milliye"nin tecellisi için çalışmalar yaptığı açıkça görülmektedir. Kasım ve Aralık ayındaki toplantılarda öncelikle meclisin açılacağı yerin belirlenmesi ana gündemi oluşturmuş; İstanbul'un işgal altında olduğu çeşitli ağzlar tarafından vurgulanmıştır. 27 Kasım 1919 tarihli görüşmede Vâsif Bey'in İstanbul'daki durumu anlattığı beyanında İngilizlerin yönetime oldukça hâkim olduğunu dile getirmektedir.⁸ Mebusân Meclisinin nerede toplanması gerektiğine ilişkin yeni seçilen mebuslara ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti merkez heyetlerine gönderilen talimatnamede "Meclis-i Millî'nin düşman tesirinden âzade ve emniyet-i mutlakayı haiz bir mahalde içtimai halinde İstanbul'da içtimai nazaran mutasavver bilcümle mahâzîr bertaraf edilmiş olacağı gibi, makam-ı hilâfet ve saltanatın tehlikede bulunduğu" dünya kamuoyuna ve özellikle İslâm âlemine "fülen ihsas" edilmiş olacağı yer almıştır. İstanbul'un durumu ayrıca dile getirilmiş; hatta meclisin İstanbul dışında toplanmasından dolayı "bedhâhân İstanbul'dan vazgeçildiği tarzında muzir bir propagandaya fırsat" bulacağı da zikredilmiştir.⁹ Ancak tüm çekincelere rağmen Osmanlı Mebusân

protestoların Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa ve Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerine yapılmasının bu tür eylemlerin güdümlü görüntüsü karşısında rahatsızlığı arşiv kayıtlarınca tespit edilmiştir, (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı (DH.İ.UM), Dosya: 20-22, Gömlek: 14-70, Lef: 1, 3).

6 BOA, Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Evrakı (DH.KMS), Dosya: 53-1, Gömlek: 13, Lef: 1.

7 *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, S.120, Belge No: 8-152, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, s.346, (Bundan sonra "*Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, s.346." şeklinde gösterilecektir).

8 *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, Uluğ İğdemir (haz.), 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989, s.128.

9 A.g.e., s.161.

Meclisi'nin İstanbul'da toplanmasına karar verilmiştir. Bu bağlamda Heyet-i Temsiliye'nin bundan sonraki çalışmalarının Osmanlı Mebusân Meclisi'nden milli kararların alınmasına yoğunlaştığı söylenebilir.

İtilaf kuvvetlerinin silahları altında bağımsız bir şekilde çalışmayacağı sıkça dile getirilen meclisten milli kararların alınması için ilave gayret gösterilmesi gerekmiştir. Hatta bu yönde sadece İtilaf devletlerinin baskıları değil, İstanbul'daki siyasî havanın oluşturacağı baskı etraflıca düşünülmüştür. Öyle ki, İstanbul'da mebusân seçimleri esnasında adı geçen fırkaların aslında bir varlık gösteremedikleri, düşüncelerini açıkça ifade etmedikleri, hatta tamamen "ihtiras fırkaları" şeklinde görüntü verdikleri Heyet-i Temsiliye üyelerince bilinmektedir.¹⁰

Bu bakımdan seçilen mebuslarla toplantıların yapılması gündeme gelmiş;¹¹ İstanbul'a Heyet-i Temsiliye'den bir üyenin gönderilmesi önerilmiştir. 5 Ocak 1920 tarihinde yapılan görüşmelerde İzmit Milletvekili Sırrı (Bellioğlu), milli teşkilatın aleyhinde çalışanların padişaha onu tahtından indirmeye çalıştıklarını öne sürerek destek almaya çalıştıklarını dile getirmiştir. Reis olarak Mustafa Kemal Paşa da "maksadımız değildir" şeklinde bir cevap vererek, padişaha milli teşkilatın çalışmalarını sözle veya yazılı olarak ayrıca yapılabileceğini ifade etmiştir.¹² Yapılan görüşmelerde mebuslara verilecek; Mustafa Kemal Paşa'nın milletin istek ve amaçlarını yansıttığı daha sonra Misak-ı Millî adıyla anılacak kısa bir program üzerinde konuşulmuştur.¹³ Bu sırada Mebusân Meclisinin karar verme sürecinde Âyan Meclisinden daha etkili olması gerektiğine değinilmiştir. Zira Mustafa Kemal Paşa'ya göre "Hâkimiyet-i milliye ile vaz'iyet-i şâhânedede bir muvâzenet vardır ve bu muvâzenetin delil-i zâhirîsi â'yân ve meb'ûsân beyninde nisbettir".¹⁴ Anlaşılacağı üzere kararları mebusların vermesi, milli egemenliğin bir gereğidir. Bu nedenle bir barış konusunda âyân üyelerinin katılımıyla müşterek bir meclis kurulmasının uygun olmadığı, milletin kaderini yine milletin seçtiği mebusların belirlemesi gerektiği görüşmelerde Mustafa Kemal Paşa tarafından dile getirilmiştir. Görüşmeler esnasında Rauf (Orbay) Bey'in söylediği gibi Padişaha milletin henüz ölmediğinin anlatılması gerekmektedir. Bu sayede Sırrı Bey'in dediği gibi padişahın milletinle beraber olması sağlanacaktır.¹⁵ Aynı gün yapılan görüşmelerde diğer ülkelerdeki Müslüman hakları kadar azınlıklara hak verileceği de gündeme gelmiştir.¹⁶ Hatırlanacağı üzere Misak-ı Millî

10 Aynı yerde, Milli Türk Fırkası'nın adının tartışıldığı, "Türk'ün millî, gayr-i millîsi olur mu?" şeklinde yaklaşımların bulunduğu Vâsıf Bey tarafından dile getirilmektedir (*Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, s.129).

11 *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, s.162.

12 *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, s.27, 320.

13 Gökbilgin, a.g.e., s.533; Cevdet Küçük, "Misak-ı Millî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.30, İstanbul, 2005, s.173.

14 *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, s.30, 321.

15 *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, s.322.

16 A.g.y., s.32.

maddelerinden biri bu konuya ayrılmıştır.¹⁷ 7 Ocak 1920 tarihli görüşmelerde bir milli meclisin tesisi şartları gündeme gelmiş; padişahın milli meclise tutumu üzerinde durulmuştur. Aynı görüşmelerde Rauf Bey'in kullandığı şu ifade dikkate değerdir: "... ben devletin selâmeti, istiklâli makam-ı hilâfet ve saltanatın masuniyeti te'min edilinceye kadar bilâ-kayd ü şart çalışmaya karar vermişimdir".¹⁸ Anlaşılacağı üzere milli meclisin padişah ve halifesiz olmayacağı yönünde bir anlayış vardır.¹⁹ Zaten Rauf Bey'in yine aynı görüşmeler esnasında konuşulan mandanın biçimi hususunda "Himaye değil. Himaye olursa hilafet yoktur. Hilafet olmazsa memleket yoktur" sözleri bu anlayışı açıkça göstermektedir.²⁰ Hazırlanan programın daha sonra başta İstanbul olmak üzere ülke geneline yayılması kararı alınmıştır.²¹ İstanbul'da açılacak meclisin çalışma programı da bu doğrultuda belirlenmiştir. Azınlıklar (Ekalliyetler) hakkında genel kabul gören prensiplerin tatbiki kararında olduğu gibi hâkimiyet hususunda 17 Ocak günü Adnan (Adivar) Bey'in heyete yönelttiği şu soru önemlidir: "İstiklâl-i tamm deyince kapitülasyonsuz istiklâl midir?".²² Zira bu husus etraflıca tartışılmış; nihayet Misak-ı Millî'de yer almıştır.²³ Bilindiği üzere Misak-ı Millî'nin dördüncü maddesinde yer alan bir diğer husus ise Boğazlardır. Heyet-i Temsiliye'nin 18 Ocak tarihli görüşmelerinde programın maddelere ilişkin olarak tespit ve "tefsir" noktalarında encümenin müzakeresine muhtaç konuların olduğu dile getirilmiştir. Görüşme esnasında Rauf Bey'in, "Boğazlar mes'alesi tesbît edilir. Tefsîr edilmesinin imkânı yoktur. Her şahsın fikrine göre tesbît etmek lâzımdır" sözlerine Reis sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa, "Encümen hâlinde müzâkere edersiniz" şeklinde karşılık vermiştir.²⁴ Cami (Baykurt) Bey ise Boğazlara dair genel bir formül bulunarak, Boğazlarda milli varlığımızın tanınması ve Boğazların herhangi bir şarta bağlı olmaksızın açık kalması hususlarını vurgulamıştır.²⁵ 18 Ocak 1920 günü yapılan diğer görüşmelerde Boğazların İstanbul'a bir saldırı yapılmamak şartıyla açık bulundurulacağı üzerinde durulmuş; Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un güvenli kalması koşuluyla Boğazların açık olacağını, aksi halde kapatılacağını ifade

17 Beşinci Madde, Bkz: ATASE, Atatürk, K: 23, G: 107, B: 107-1'den naklen *Milli Egemenlik Belgeleri*, s.33-34, 36.

18 *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, s.333.

19 Mehmet Şeref (Aykut) Bey, 18 Ocak 1920 günü öğleden sonraki oturumda bu durumu açıkça ifade etmiştir, (*Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, s.94).

20 *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, s.38.

21 A.g.y., s.33.

22 A.g.y., s.74, 226, 358.

23 Altıncı Madde, Bkz: ATASE, Atatürk, K: 23, G: 107, B: 107-1'den naklen *Milli Egemenlik Belgeleri*, s.34, 36.

24 *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, s.363; İstanbul ve Boğazlara ilişkin olarak Fransız gazetesi *Le Temps*, 1919'un Ekim ayının sonunda Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı telgraf haberleşmesinde bu konuya dair yönelttiği soruya, "Boğazlardan serbesti-i mürrur ü ubur tabiidir. Ancak, payitahtımızın bu güzergâhı üzerinde olması hasebiyle onun da emin bir halde bulundurulması zaruridir..." şeklindeki cevabı Heyet-i Temsiliye'nin ve "Anadolu Direnişi"nin 1919 sonbaharındaki görüşü olarak kabul etmek mümkündür, (İzzet Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s.76).

25 *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, s.87.

etmiştir.²⁶ Aynı oturumda Rauf Bey, bu maddede başka devletlerin hesabına bir genişletme yapılmayacağı ile Boğazların milli varlık ve bağımsızlıkla ilişkili olduğu, Boğazların güvensizliğinin hilafet ve saltanat merkezini tehlikeye düşüreceği üzerinde durmuştur.²⁷ Bu görüşmeler esnasında Rauf Bey'den sonra söz alan Mustafa Kemal Paşa, çok önemli bir tespitte bulunarak aynen şunları söylemiştir: “*Dikkat buyrulursa on gün evvel bu mes'elenin müzâkeratında fikr başka idi. Bugün daha ziyâde cesur oluyoruz çünkü Fransızların, İngilizlerin nokta-i nazarları anlaşılıyor*”.²⁸ Mustafa Kemal Paşa'nın, padişahu dehşete düşürmemek düşüncesiyle hilafet makamının dokunulmazlığı (masuniyeti) hususunda bir madde ilavesi, önerisi toplantıya katılanlarca kabul edilmiştir.²⁹ Erzurum ve Sivas kongrelerinde alınan kararlar doğrultusunda hazırlanan programın Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerinin çoğunlukta olduğu bir mecliste onaylanmasına çaba harcanmıştır. Zira Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa, 18 Ocak 1920 günkü öğleden sonra oturumunun sonuna doğru “...meclisde kimseye bu formülü kabul ediniz demek yokdur. İhtimâl ki en son ve kat'î şekli grubca müzâkereden sonradır” sözleriyle bu hazırlanan programın zorla değil mecliste kurulan Müdafaa-i Hukuk grubunun görüşmelerinden sonra kabul edileceğini ifade etmiştir.³⁰ Tarihsel süreç içinde bu çalışmaların 28 Ocak 1920 günkü gizli oturumda kabul edilen Misak-ı Millî ile somutlaşacağı görülecektir.³¹ Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın da açıkça ifade ettiği gibi bazı hususlara dair fikirler son günlerde değişmiştir. Bu değişikliğin nedenini, Mustafa Kemal Paşa, Fransız ve İngilizlerin İstanbul ve Boğazlara ilişkin görüşleri açıklığa kavuşması olarak ifade etmiştir. Bu bakımdan Lloyd George'nun Avam Kamarasında yaptığı konuşmanın kamuoyunda tepkiyle karşılanması ve mebusân meclisinde bu tepkinin yankı bulması, İstanbul ve Boğazların durumunu 1920 yılının ilk haftalarının ana gündem konularından birisi haline getirmiştir. Bilindiği üzere gizli oturumda okunup kabul edilen Misak-ı Millî, 7 Şubat'ta kurulan Felah-ı Vatan grubunun etkin hale gelmesinden sonra, 17 Şubat'ta, Edirne Mebusu Mehmet Şeref Bey'in mecliste okumasından sonra resmen kamuoyu ve dış temsilciliklere duyurulmuştur.³² Bu bakımdan, Erzurum ve Sivas kongrelerinde alınan kararlar gözden geçirildiğinde,³³ İstanbul ve Boğazlara ilişkin bir ifade yer almazken 1919 yılının son çeyreğindeki gelişmelerin Misak-ı Millî'nin

26 A.g.y., s.99.

27 A.g.y., s.99, 380.

28 A.g.y., s.280, 380.

29 A.g.y., s.100.

30 *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, s.382.

31 Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde...*, s.65; Mebuslar Meclisindeki kimi mebusların Misak-ı Millî'nin kendilerince biçimlendirildiği görüşü açıklığa kavuşturulmamış şekilde literatürde yer bulmuştur, (Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi II: Ulusal Direniş'ten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, İkinci Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998, s.83).

32 Nejat Kaymaz, “Mîsâk-ı Millî Üzerinde Yapılan Tartışmalar Hakkında”, VIII. *Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C.III, (Ankara, 11-15 Ekim 1976), s.1945-1946; *Meclisi Mebusân Zabıt Ceridesi*, İnikat: 11, C.1, Celse: 2, Tarih: 17 Şubat 1336/1920, s.144.

33 *Millî Egemenlik Belgeleri*, ss.15-31.

şekillenmesinde etkili olduğunu söylemek mümkündür.³⁴ 4 Mayıs tarihli raporunda Sir H. Rumbold, Erzurum'dan beri dile getirilen ifadelerin küçük ama önemli farklılıklarla Misak-ı Millî'de yer bulduğunu, özellikle hilafet merkezi ve başkent İstanbul'un güvenliğinin tam olarak sağlanmasına dair maddenin bunun açık göstergesi olduğunu Lord Curzon'a bildirmiştir.³⁵

Bu süreçte henüz Osmanlı Devleti'yle yapılacak barışın içeriği konusunda karara varamayan İtilaf devletlerinden bazı kişilerce bir takım görüşlerin ortaya atıldığına şahit olunmuştur. Londra'da Lord Curzon ile görüşen Fransa Dışişleri Bakanı M. Pichon, Türklerin geleceğini belirleyecek kararların İngiliz-Fransız gizli görüşmelerinde verilmesi teklifinde bulunmuştur.³⁶ Sayılan etkiler altında barış görüşmeleri esnasında Türklere ilişkin ortaya çıkan İngiliz kanaatinin şekillenme sürecine göz atmakta fayda vardır.

2. İstanbul ve Boğazların Geleceği Konusunda İngiliz Görüşünü Şekillendiren Ortam

Mütarekenin ardından geçen bir yıllık sürede, Almanya ve Avusturya ile yapılacak barışa odaklanan İtilaf devletleri, Osmanlı Devleti'nin kaderini belirlemekte ağır davranmışlardır.³⁷ Bu süreçte çeşitli görüşler ortaya atılmış, bunlardan bir kısmı diplomatik sahada ve halk arasında infiale sebebiyet vermiştir. İstanbul'un durumuna, Boğazların geleceğine ve halifenin konumuna ilişkin bir takım görüşler ortaya atılmıştır. Ekim 1919'da Fransız *Le Temps* gazetesi Boğazların yönetimini Cemiyet-i Akvam'a bağlı uluslararası bir komisyona bırakılmasından söz etmekte, Ruslara karşı İstanbul'un Türklerin başkenti olarak kalmasına devam etmesi gereğini vurgulamaktadır.³⁸ İstanbul ve Boğazlar konusu bu sayede gündem güne öne çıkmış, çeşitli görüşler tartışılmıştır. İstanbul'un Türklere bırakılması zorunluğu hususunda her biri bambaşka nedenlerle belki de art niyetle ortaya atılan görüşlerin ortak noktası Türk milletinin umutsuzluğunun son sınıra dayandığı anda yapılacak hamlenin milli şahlanması tetikleyecek korkusudur.³⁹

34 Mehmet Gönübol-Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, s.8.

35 Kaymaz, a.g.m., s.1948.

36 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991, s.5.

37 1919 yılının başında toplanan Paris Konferansı'nın barış şartlarıyla meşgul olduğu bir dönemde, İzmir'in Yunanlılarca işgal edilmesi üzerine Osmanlı Hükümeti, Onlar Meclisi'ne bir muhtıra göndermiş; o sırada çalışmalara başkanlık yapan George Clemenceau, Paris'e gelen Osmanlı heyetine, "Türkiye meselesinin tehir" edildiğinden söz etmiştir. Versay'ın ardından memleketlerine dönen başvekiller 1920 yılı başında Londra'da toplanmışlardır, (İzzet Öztoprak, "Londra Konferansı ve Türkiye Meselesinin Cereyan-ı Müzakerâtı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XI, Sayı: 33 (Kasım 1995), s.575-576).

38 Öztoprak, ...*Milli Mücadele*, s.74.

39 Osman Olcay, *Serves Anlaşmasına Doğru (Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1981, s.XXV.

İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck, Lord Curzon'a gönderdiği 4 Kasım 1919 tarihli mektubuna eklediği, Thomas B. Hohler'in hazırladığı Türklerin İstanbul'dan çıkarılmaları konusundaki muhtırasında Türklerin yenilmiş olduklarını kabul etmelerini sağlamak için, ellerinden alınan yerlerle küçülecek olan Türk devletinin artık İstanbul gibi büyük bir şehirde varlık göstermesinin anlamsız olduğunu dile getirmiştir.⁴⁰ Muhtıranın devamında Hohler, İstanbul'un hem coğrafi olarak hem de tarihî açıdan bir imparatorluk başkenti olması dolayısıyla sahip olduğu değerlerin korunmasına yönelik çalışma yapılmadığını, İstanbul'un İslamiyet için kutsal bir kent olmadığını, bu bakımdan Osmanlı hanedanının ve hilafetin Türklerin eski başkentlerinden biri olan Bursa'ya nakledilmesinin uygun olacağını ifade etmiştir. Zira Türklerin bu karara itiraz etmeyecekleri ve eğer itiraz ederlerse şiddetli bir karşılıkla bu karara boyun eğecekleri muhtıradan vurgulanmaktadır.⁴¹ 10 Kasım 1919 tarihinde J. de Robeck, Curzon'a, Türk delegasyonunun ateşkes görüşmelerinde İstanbul'un işgalini kabul etmeyeceklerinin belli olmasına karşın Amiral Calthorpe'un kazandığı üstünlüğüne rağmen teknik olarak bir işgal olmadığını, bunun İngilizleri bazı sorumluluklardan kurtarsa da bu durum içinde birçok sınırlamanın bulunduğunu, ancak şimdi bir işgal ilanının ateşkes altında gerekçesiz olduğunu ve işgale dair yapılan tartışmaların da bu çerçevede geçersizliğini ifade eden bir telgraf göndermiştir.⁴²

Öte yandan İngiliz görüşünü doğuran dinamiklerin Avam Kamarasında yapılan tartışmalar etrafında şekillendiği görülmektedir. Bu tartışmaların ana eksenini ise, Rusya'nın durumu ve İngiliz askerlerinin hâlihazırda maliyeye olan yüküdür. İngiliz Başvekiline 27 Kasım 1919 tarihinde William Lunn tarafından yöneltilen soruda Karadeniz Ordusunun İngiltere'ye günlük olarak 24 bin sterlin mal olduğu ve bu ordunun derhal çekilerek ülkede istihdam edilip edilemeyeceği vurgulanmıştır.⁴³ Başvekil Lloyd George ise bu soruya Karadeniz Ordusu olarak tanımlanan birliklerin İstanbul ve Boğazlarda bulunan kuvvetleri de kapsadığını ve bu önerinin Türkiye ile barış yapıncaya kadar mümkün olamayacağını dile getirmiştir.⁴⁴ Görüldüğü üzere, İngiliz yöneticiler tarafından Birinci Dünya Savaşı'nın ardında askerî harcamalar dikkatle takip edilmektedir. Bu sıkı takip, Başvekilin anılan süreçte yapacağı hamle sayısı azaltmıştır. Zira daha sonraki oturumların birinde Çanakkale'de Türklerin İngilizlere verdirdiği zayiata değinilmiş; Boğazların Türklerin elinde olmaması gerektiği üzerinde durulmuştur.⁴⁵ Başvekile göre, Türkler "güvenilmez" kimseler olarak Boğazları

40 Salâhi R. Soneyel, *Kaygılı Yıllar: İngiliz Gizli Belgeleriyle Kurtuluş Savaşı'nın Perde Arkası (1918-1922)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2012, s.108.

41 *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, C.I (Nisan 1919-Mart 1920), Bilâl Şimşir (haz.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973, s.185-187.

42 A.g.e., s.191.

43 House of Commons (HC), Debate (Deb.), 27 November 1919 (The Full Date), Volume (vol.) 121, Column (c.) 1876.

44 HC, Deb., 27 November 1919, vol. 121, c. 1877.

45 HC, Deb., 26 February 1920, vol. 125, c. 1953.

İngiliz gemilerine kapatarak Birinci Dünya Savaşı'nın iki yıl daha sürmesine sebebiyet vermişlerdi.⁴⁶

Lloyd George'un Avam Kamarası'ndaki konuşmasında dile getirdiği, İstanbul ve Boğazların geleceğine dair görüşü, Sultanahmet mitinginin yapılmasının ana nedeni olmuştur. Bilhassa bu konuşmanın ardından Birinci Londra Konferansı'na değin İstanbul ve Boğazların durumu kamuoyunun en çok ilgilendiği, oldukça fazla tepki gören konu haline gelmiştir.⁴⁷ Mustafa Kemal Paşa'nın İngiliz ve Fransızlarının görüşlerinin anlaşıldığına dair anılan süreçte kullandığı ifade bu açıdan önemlidir. Zira yapılan görüşmelerde bu konu şark meselesinden farklılaşarak "*Türk Meselesi*" olarak ele alınmıştır.⁴⁸ İstanbul ve Trakya'nın Türklere bırakılmaması yönündeki temel İtilaf devletlerinin kararını kesinleştirecek olan etken Amerika'nın Türklere hakkındaki tasavvuru olacaktır. Amerika'nın görüşü alınmadan böyle bir kararın uygulamaya konulmasından çekinilmiştir.⁴⁹

Lloyd George'un demecini paylaşan Akşin'e göre 17 Aralık 1919 tarihinde⁵⁰ Avam Kamarasında yapılan konuşma şudur: "*Bu meseleyi, Türk meselesi demek istiyorum, çözmek için Amerika'nın ne yapmak istediğini bilmemiz gerekmektedir. Bize diyorlar ki, niçin katıksız olarak Türk olmayan toprakları Türklerin elinden alarak onlarla barış yapmıyorsunuz? Evet öyle. Fakat İstanbul ve Boğazları ne yapalım. Eğer Boğaz kapıları açık bırakılarak harb ve ticâret gemileri serbestçe geçebilmiş olsaydı harb iki yıl kısaltılmış olurdu. Bunun içindir ki, bizim, Boğazları ellerinde tutanlara güvenimiz yoktur. Fakat Amerika'nın eğilimlerini bilmeden ve katılıp katılmayacaklarını ve yahud ne dereceye kadar katılabileceklerini öğrenmeden nasıl bir andlaşma yapabiliriz*".⁵¹ Bu konuşma, İngilizlerin Türkiye meselesinin belirsizliğine karşı bir tahammülsüzlük sonucu ortaya çıkmış; 4 Ocak 1920 günü Lord Curzon'un İngiliz kabinesine sunduğu muhtıra ile açıkça kendini göstermiştir. Bu muhtırada "*Her ne pahasına olursa olsun Türklerin Avrupa'dan ve İstanbul'dan çıkarılması*" açıkça ifade edilmektedir.⁵² Lord Curzon muhtırasında

46 Birinci Londra Konferansı tutanaklarında da aynı ifade yer almaktadır, Bkz: Olcay, *a.g.e.*, s.9.

47 İzzet Öztoprak, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk Basını (Mayıs 1919 - Temmuz 1921)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981, s.119; "İstanbul Hakkında Meş'um Bir Haber", *Tasvir-i Efkâr*, No: 2947, Tarih: 3 Kânunusani 1336/1920; Salih Tunç, *İşgal Döneminde İstanbul Basını (1918-1922)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi (Danışman: Prof.Dr. Ali İhsan Gencer), İstanbul, 1999, s.282-283.

48 HC, Deb., 27 November 1919, vol. 121, c. 1879.

49 HC, Deb., 4 December 1919, vol. 122, c. 549; HC, Deb., 9 December 1919, vol. 122, c. 1112; Tansel, *a.g.e.*, s.6; Olcay, *a.g.e.*, s.1; ABD Başkanı Wilson'un Türkiye konusunda fikrini beyan etmemesi, diğer devletlerin alacakları kararları geçici olmaktan kurtaramayacağını Clemenceau dile getirmiştir, (Olcay, *a.g.e.*, s.LXVII).

50 Konuşmanın 18 Aralık 1920 tarihinde yapıldığına dair bilgi için Bkz: Tunç, *a.g.t.*, s.282.

51 Abdülhâhat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ks.1-2, İstanbul, 1964-1966, s.95'ten aktaran Tansel, *a.g.e.*, s.6.

52 Bu tartışmalarda, "*the question of Constantinople*" ifadesi kullanılmaktadır, Bkz: HC, Deb., 18 December 1919, vol. 123, c. 654.

İstanbul'a yapılacak herhangi bir İngiliz girişiminin İzmir'in Türklerin elinden alınması kadar etkili bir tepki doğurmayacağından bahsetmektedir.⁵³ İngiliz-Osmanlı Cemiyeti mensupları Lloyd George'a bir mektup göndererek Doğu Trakya ve İstanbul'un Türklerden alınmasından dolayı kaygılarını bildirmişlerdir.⁵⁴ İstanbul'dan Türklerin çıkarılması, Hindistan başta olmak üzere Doğu'da karışıklıklara sebebiyet verme ihtimali de İngiliz kabinesinde görüşülmüş, Ocak ayının ortalarından sonra İngiliz basınında İstanbul'un Türk egemenliğinden kalması yönündeki haberlerle birlikte kabinede de Lord Curzon ve Lloyd George'nin fazla destekçi bulamamıştır.⁵⁵ Fransız *Eclair* gazetesinde yayımlanan bir makalede İstanbul meselesinin, Aralık ayında yapılan bir dizi görüşmede alınan karara göre şekillenerek, İstanbul'un Türk arazisi olarak kalmasına; fakat padişah ve hükümetin İstanbul'dan uzaklaştırılarak Bursa'ya veya Konya'ya gönderilmesine karar verilmesiyle çözümsüzlüğe sürüklendiği vurgulanmaktadır. Makalenin ilerleyen satırlarında, İslam dünyasından gelen tepkileri dikkate alan İngiltere'nin ve özellikle Lloyd George'un, Hindistan Bakanlığı'nın bastırmasıyla Ocak ayında Paris'te yapılan "*Başvekiller Meclisinde evvelki proje*"nin terkedilmesi fikrini öne sürdüğü aktarılmaktadır. Aynı makalenin devamında İtilaf devletleri arasında genel olarak İstanbul Meselesi ile Boğazların birbirinden ayrı şekilde ele alınması görüşünün baskın olduğu zikredilmektedir.⁵⁶

İzmir'in işgalinden sonra İstanbul ve Doğu Trakya'nın Türklerin elinden alınmasına ilişkin bu tartışmalar, Osmanlı ülkesinde derin ve geniş yankı uyandırmıştır.⁵⁷ Meydana gelen heyecan ve yüksek ilgiye bağlı olarak İstanbul gazetelerinin ilk sayfalarında İngiliz kabinesinde yapılan diğer görüşmeler, özellikle Lloyd George'un konuşmaları geniş şekilde yer almıştır.⁵⁸

Savaş zamanlarının belirsizliği bazı söylentilerin gerçekmiş gibi kabul görmesine neden olur. İngiliz kabinesinde yapılan görüşmelerin *Pall Mall* gazetesinde yayınlanmasının ardından 4 Ocak 1920 günü de İstanbul gazetelerinde yer bulması üzerine haberler halka ulaşmış, akabinde söylentilere

53 *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, ss.300-309.

54 Tansel, *a.g.e.*, s.8.

55 Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, s.109; Hindistan Müslümanlarının ve diğer İslâm memleketlerinin hilafet ve saltanata karşı duydukları "*muhabbet ve teveccühât*"ın günlük gazetelerde sıkça dile getirildiği görülmektedir, (Öztoprak, ...*Milli Mücadele*, s.77).

56 "Türkiye Sulhunun İhtiva Ettiği Mesâil", *Vakit*, No: 830, Tarih: 28 Şubat 1336/1920.

57 Tansel, *a.g.e.*, s.8; Öte yandan, halen çalışmakta olan Meclis-i Mebusân'da Beyrut Kadısı ve Müftüsü ile Emin-i Fetvası, sayılı ulema tarafından kaleme alınarak Paris'e gönderilen protesto yazısı gündeme alınmıştır, (*Meclis-i Mebusân Zabıt Ceridesi*, İnikat: 16, C.1, Tarih: 29 Şubat 1336-1920, s.269).

58 Rusya meselesi ve İngiltere'nin Rusya'ya bakışı, Fiyum meselesi, Amerika ve Fransa'nın müdafaası, Avusturya'da sefalet, Cemiyet-i Akvam'ın idamesi, Almanların denizaltıya sahip olmadıkları konularına dair Lloyd George'un Avam Kamarası'ndaki konuşması için Bkz: "Lloyd Corc'un Mühim Bir Nutku", *Vakit*, No: 763, Tarih: 27 Rebiyülevvel 1338-21 Kânunuevvel 1335/1919, s.1.

dönüşerek heyecanın yükselmesine neden olmuştur.⁵⁹ 7 Ocak tarihli Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu ve Rumeli'deki tüm Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine gönderdiği yazıda, İngiltere Hükümeti Başvekili Lloyd George'un İstanbul ve Boğazların uluslararası bir hale dönüştürüleceğine, Türk hükümetinin yeni merkezinin Anadolu'da olacağına, İstanbul'un yalnız hilafet merkezi olarak "pâyitaht-ı dinî" statüsünde kalacağına dair barış konferansına önerilerde bulunacağına ilişkin gazete haberlerinin görüldüğünden söz edilmiş; millete ve dine aykırı olan bu kararın şiddetli şekilde protesto edildiğini dile getirmiştir.⁶⁰ 8 Ocak 1920 günü Konya'da Şerafettin Camiinde toplanan beş bin kadın, Paris Barış Konferansına gönderilmek üzere bazı kararlar almış,⁶¹ yine takip eden günlerde Konya'da Alaaddin Camii yakınında toplanan yirmi binden fazla kişinin katıldığı mitingde Türk başkentinin İstanbul'dan başka yere taşınması söylentileri protesto edilmiştir. Aynı süreçte Trabzon'da büyük bir miting düzenlenerek, "Daha dün bize adâlet vadeden Avrupa'nın bazı siyasî ricâlinin, her köşesi Türk ve her ciheti bir İslâm âbidesi taşıyan Halifelik makamı hakkındaki meş'ûm tasavvurlarını, büyük Allah'ına sığınan ve bu gün miting hâlinde toplanan binlerce Türk ve Müslüman ahd ü peymân ederek nefret ve lâ'netle reddeder" şeklinde hazırlanan bir telgraf metni İtilaf devletlerinin temsilcilerine gönderilmiştir.⁶² Aynı şekilde Edirne'de ve Kastamonu'da⁶³ da mitingler yapılmıştır. Bu mitinglerde alınan kararlar, ilgili mercilere ulaştırılmaya çalışılmıştır. Bafra'da gerçekleştirilen mitingün sonucunda alınan karar telgrafla Meclis-i Âyân'a iletilmiş, "Sevgili İstanbul'umuz" şeklinde başlayan kararname gündeme alınarak okunmuştur.⁶⁴

Mütarekeden itibaren 1920 yılının başına kadar yapılan mitinglerin kahir ekseriyeti, işgallere karşı tepki saikiyle gerçekleştirilmiştir.⁶⁵ Kronolojik olarak gerçekleştiren mitinglerin belirli bir zaman aralığında yoğunlaştığı görülür. Bu yoğunluğun işgal eylemlerine bağlı olduğu söylenebilir.⁶⁶ Ancak bu çalışmanın gündemini oluşturan Sultanahmet Mitingi, farklı bir zaman diliminde işgallerin yanı sıra İtilaf devletlerinin Osmanlı Devleti'nin kaderini belirleyen kararları alma sürecinde ortaya çıkan görüşlere karşı tepkiden doğmuştur. Bu özelliği ile kendisinden önce yapılan iki Sultanahmet Mitinginden farklılaşmaktadır.

59 Öztoprak, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk Basını*, s.119; Tunç, *a.g.t.*, s.284, 287.

60 Faik Ahmet Barutçu, *Siyasî Hâtıralar*, Mustafa Everdi (haz.), 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2001, s.246.

61 Tansel, *a.g.e.*, s.9.

62 Tansel, *a.g.e.*, s.10-11; Faik Ahmet Barutçu'nun hatratında yer alan "Trabzon Muhafazayı Milliye Cemiyeti Karar Defteri"nde, İstanbul'da bulunan Amerikan, İngiliz, İtalyan, Fransız siyasî temsilcileriyle İspanya, İsviçre, Felemenk, Danimarka sefirlerine ayrı ayrı gönderilen ve Temel, Mustafa, Hafız Mahmud, Mehmed Salih, Ahmed imzalarını taşıyan protesto yazılarının suretleri mevcuttur, (Barutçu, *a.g.e.*, s.246-249).

63 15 Ocak 1920 tarihinde yapılan Kastamonu mitingi için Bkz: Tansel, *a.g.e.*, s.11.

64 *Meclis-i Âyân Zabıt Ceridesi*, İnikat: 3, Cilt: 1, Tarih: 19 Kânunusani 1336/Ocak 1920, s.17.

65 Yetim, *a.g.t.*, ss.124-126.

66 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s.15.

3. 1920 Sultanahmet Mitingi: "İstanbul Türkündür ve Türk Kalacaktır"

12 Ocak 1920 günü Osmanlı Mebusân Meclisi Fındıklı'daki binada açılmıştır. Meclis açılışının ertesi günü, Mütareke İstanbul'unun son büyük mitingi Sultanahmet'te 150 bin kişinin katılımıyla gerçekleşmiştir.⁶⁷ Dönemin sansür uygulamaları nedeniyle sınırlı sayıda gazete satırlarında⁶⁸ yer bulan Sultanahmet Mitingine dair haberlerden Rıza Tevfik ve Hamdullah Suphi Beyler ile Nakıyye Hanım'ın konuşma yaptıkları anlaşılmaktadır.

Vakit gazetesinde fotoğraflarla geniş yer verilen haberde şu giriş bulunmaktadır: "*Hak ve Hakikat Huzurunda Bir Davayı Mukaddes: İstanbul Türk'ün, Türk İstanbul'undur. Dün Sultanahmet meydanında 150 bin kişinin iştirakiyle muazzam bir miting akd olunmuşdur. Kânunusaninin on üçüncü Salı günü, dün, yüzbinlerce İslâm, yüzbinlerce Türk, bir mihrap önünde bir kalp ile harp felaketinden sonra bir de sulh felaketi, kendisini hak-ı hayattan mahrum edecek bir sulhun felaketi için ilan-ı isyan etti...*"⁶⁹ Aynı tarihli *Tasvir-i Efkâr*'ın 2958 numaralı nüshasında miting haberi, "*Hukuk-ı Milliyemizi Müdafaa Azmettik, Müdafaa Edeceğiz*" başlığıyla verilmiştir.⁷⁰ *Tasvir-i Efkâr*, mitinge yüz binden fazla kişinin iştirak ettiğini belirttiikten sonra yapılan protesto mitinginin çeşitli kısımlarını satırlarında aktarmıştır. Mitingde hazır bulunan mektepler sayıldıktan sonra kürsünün sol tarafında yer alan İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Türkçe ve Fransızca olarak hazırladığı "*İzmir Türkiye'nin, İstanbul Türklerindir*" dövizini devam eden satırlarda aktarılmaktadır.⁷¹ Aynı husus *Vakit* gazetesi şu şekilde yer bulmuştur: "*İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti azası beyaz bir zemin üzerine kırmızı ve siyah harflerle Türkçe ve Fransızca «İzmir Türkiye'nindir. İstanbul Türklerindir» yazılı bir bayrak etrafında toplanmışlar kürsünün sol tarafında ahz-ı mevki' etmişlerdi.*"⁷²

Öğle ezanının okunduğu esnada meydana hazır bulunanlar müezzinlere iştirak etmişler; "*Rûh-ı İslâm vecd ü heyecana gelmiş*" tir. Tekbir sesleriyle saat tam bir buçukta kürsüye gelen Rıza Nur Bey, konuşmasında Türklerin tarihî gerçekler

67 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, C.II: Son Meşrutiyet (1919-1920), Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1998, s.270.

68 "*Bu konuşmanın metnini Mütareke sansürü yasak etti*" diyen Cemal Kutay, "*Rumca Promeos'la, Venizelos'un organı olan Hellenikon Mellon*" da bu konuşmaya ilişkin satırlar olduğunu "*Millî Misak Belirtileri...*" başlığı altında dile getirmektedir, (Cemal Kutay, *Millî Mücadelede Öncekiler ve Sonrakiler*, Mustafa Unan (neşr.), Tarih Yayınları, İstanbul, 1963, s.243).

69 "*Hak ve Hakikat Huzurunda Bir Davayı Mukaddes: İstanbul Türk'ün, Türk İstanbul'undur*", *Vakit*, No: 787, Tarih: 14 Kânunusani 1336/1920.

70 *Tasvir-i Efkâr*, No: 2958, Tarih: 14 Kânunusani 1336/1920'den naklen "*Hukuk-ı Milliyemizi Müdafaa Azmettik, Müdafaa Edeceğiz*", *Devrin Yazarlarının Kalemile Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal*, C.II, Mehmet Kaplan ve diğerleri (haz.), Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1981, s.152 (Buradan sonra "*Devrin Yazarlarının Kalemile Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal*, s.152").

71 A.g.e., s.153.

72 "*Hak ve Hakikat Huzurunda Bir Davayı Mukaddes: İstanbul Türk'ün, Türk İstanbul'undur*", *Vakit*, No: 787, Tarih: 14 Kânunusani 1336/1920.

olarak kabul edilen başarılarıyla medenî bir millet olduğunu örneklerle dile getirdikten sonra Avrupalı devletlerin bu gerçeği görmezden geldiklerine vurgu yapmıştır.⁷³ Akşin, Rıza Nur'un, Türklerin uygar oluşlarını tarihî örneklerle anlatmaya çalıştığı ve iddiaya göre bu konuşmasında "*Fransızların Türkleri kayırmaya meyilli oldukları*" hissettirdiğini dile getirmektedir.⁷⁴ Hâlbuki sadece bir kısa paragrafta bu hususa değinildiğini, Avrupalı devletlerin tutumuna daha fazla yer verildiğini, İngilizlerle Osmanlıların yakınlığına nispeten geniş şekilde ele alındığını, yayınlanan konuşma metninde görmek mümkündür.⁷⁵ Rıza Nur Bey, Birinci Dünya Savaşı sırasında Lloyd George'un İstanbul hakkındaki resmi açıklamalarının adeta birer namus sözü oldukları üzerinde durmuştur.

Rıza Nur Bey'den sonra kürsüye gelen Nakıyye Hanım, "*kadın alemi*"nin bir sözcüsü olarak, Türk ve Müslüman kadınların fedakarlıklarına değindikten sonra ataların ve tarihin huzurunda İstanbul için canların fedaya hazır olduklarını; "*...ben buraya kadın âleminin ahd ü peymânını tekrara geldim, diyorum ki: Kadınlar, İstanbul ve İzmir için ölmeğe âmâdedirler*" sözleriyle dile getirmiştir.⁷⁶ *Tasvir-i Efkâr*'da bu şekilde geçen ifade *Vaki'* te ise; "*Eğer Avrupa zaman zaman dost ve müttelik addettiği tarihine düveli muazzamadan olduğunu kabul ve kayıt ettiği Türklerin son zamanlarda duçar oldukları elîm felâketleri kâfi addetmeyerek sabır ve tahammüllerini ölçmek isteyecekse Türkler de tahammülleri üzerinde ölçülebilecek mesafe kalmadığını ve artık Türklerle meskûn araziden bir karış bile vermek kabil olmadığını isbat edecektir*" şeklinde yer bulmuştur. Dikkat edilirse, aynı pasajlardaki ifadelerin farklı olduğu görülecektir.

Nakıyye Hanım'dan sonra kürsüye gelen Hamdullah Suphi Bey, dönemin koşulları düşünüldüğünde cesaret isteyen ifadeler barındıran konuşmasını yapmıştır. Hamdullah Suphi Bey, Ustruma nehrine kadar olan Trakya'nın ayrılma kabul etmez bir Türk memleketi olduğunu, "*Türk hiçbir taksim kabul etmez*" sözleriyle Anadolu ve Trakya'nın bütünlüğünü vurgulamış,⁷⁷ Türklerin İstanbul'u ihya ettiklerini dile getirmiştir.⁷⁸ Hamdullah Suphi Bey konuşurken daha sonradan anlaşıldığına göre Posta Telgraf Nazırı Yusuf Razi Bey'in Fransız eşinin "*Türkler, Türkiye ölmeyecektir*" diye bağırduğu, bir Fransız binbaşının Hamdullah Suphi Bey'i konuşmasından dolayı tebrik ettiğine ilişkin bilgiler kaynaklarda yer almaktadır.⁷⁹

Hamdullah Suphi Bey'in konuşmasının ardından miting düzenleme heyetinden ve "*Darülfünun talebesinden Tahsin Fazıl Bey*" Edirne'den Trakya ve Paşaeli Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Merkeziye Reisi Şükrü Bey'in

73 *Devrin Yazarlarının Kalemîyle Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal*, s.152.

74 Akşin, a.g.e., s.270.

75 Bkz: Konuşma Metinlerinin Karşılaştırılması (EK).

76 *Devrin Yazarlarının Kalemîyle Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal*, s.155; Akşin, a.g.e., s.270.

77 *Devrin Yazarlarının Kalemîyle Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal*, s.156.

78 Akşin, a.g.e., s.270.

79 A.g.e., s.271; *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, s.324; *Devrin Yazarlarının Kalemîyle Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal*, s.158.

gönderdiği destek telgrafını kürsüden halka okumuştur. Protesto mitingi, Hamdullah Suphi Bey'in İtilaf devletlerinin temsilcilerine verilecek "*mukarreratı*" okumasıyla devam etmiş; alınan karar metni meydanda bulunan yüzlerce kişi tarafından kabul edilmiştir. Bu çalışmanın ekinde paylaşıldığı üzere adı geçen karar metinde bir takım noktalar vurgulanmaktadır. Sadeleştirerek ifade etmek gerekirse, genel barışın uluslararası adalet ve dostluk ilkelerine dayalı olacağına inanan Türk ve Müslümanlar, 13 Ocak 1920 tarihinde Sultanahmet meydanında gerçekleştirilen protesto mitinginde Yakındoğu'da barış ve huzurun devamlılığını sağlayacak Türk ve Müslümanların genel görüşlerini ifade eden kararlar almıştır. Bunlardan ilki, sadece İslam halifeliğinin merkezi değil, Türk tarihinin ayrılmaz parçası olan İstanbul'un Osmanlı saltanatının payitahtı olarak kalması; İkinci olarak, Hilafet merkezi ve saltanatın son savunma hattı olan Edirne ve çevresinin Osmanlı mülkiyetine bağlanarak korunması; Üçüncüsü, Batı Anadolu'nun tamamının tek ticaret limanı İzmir'in ve yabancı işgallerine maruz kalan kısımların Osmanlı Devleti'ne iadesi; Dördüncü olarak, Anadolu'nun doğusunda ve güneyinde çoğunluğu Türk ve Müslüman olan ahâlinin bulunduğu mahallerin Osmanlı hâkimiyetine bağlanarak Türk milli ve siyasi birliğine engel durumun ortadan kaldırılması; Beşincisi, Osmanlı ülkesindeki Hristiyanlar ile diğer memleketlerdeki Türk ve Müslüman azınlıkların haklarının ve menfaatlerinin korunmasına yönelik tedbirlerin alınması; Altıncı olarak, Türkler buldukları mevki itibariyle üstüne düşen sorumluluk bilinciyle insanlığın menfaatine olan barış ve huzurun sağlanması yolunda son üç asırdır çeşitli alanlarda sürdürdüğü mücadelenin yıpratıcılığına rağmen medeni milletlerin güvenini kazanarak yerine getireceği görevinde ciddi, samimi yardım ve aydınlatmalara açık olduğunun bilinmesidir.

Alınan bu kararlar, saat iki buçuktan sonra mitingi düzenleme kurulu ve "*Darülfünunlulardan Tahsin Fâzıl, Osman, Selahaddin, Hakkı, Cevdet Beylerden*" oluşan bir heyet otomobil ile Yıldız Sarayı'na gitmiş ve kararnameyi "*zât-ı hazret-i padişahiye*" arz etmişlerdir. Sultan Vahiddettin'in o sırada "*münharif-ül-mizâc (keyifsiz, rahatsız)*" bulunmaları dolayısıyla alınan kararlar bir şekilde "*huzur-ı hilafetpenahiye takdim olunmuş*" ve düzenleme kurulu padişahın yaveri tarafından kabul edilmiştir. Alınan kararların aslını padişaha arz eden heyet, diğer nüshalarını Meclis-i âyân ve Mebusân'a takdim etmiştir. Düzenleme kurulu âyân dairesinde üyelerden Salih Paşa, Nuri Bey, Seyyid Bey, Adil Bey taraflarından kabul olunmuş ve miting kararnamesini sunmuşlardır. Mebusân dairesinde saat dörtte hiçbir mebus bulunmadığından kararname Mebusân başkâtipliğine verilmiştir. Aynı heyet alınan kararların suretlerinden diğerini Bâbıalî'de sadrazam paşa hazretlerine takdim ile heyet adına Tahsin Fâzıl Bey Türk ve Müslümanların yüksek milli menfaatler etrafında birleştiğini, Türklerin çoğunlukta bulunduğu Osmanlı ülkesinin kaderi hakkında yapılacak haksızlıklara karşı olan milli uyanışları açıklamıştır. Sadrazam bu açıklamalardan sonra heyete teşekkür etmiş ve bu milli girişimi takdirle karşıladığını beyan

etmiştir. Heyeti kabul eden Dâhiliye Nazırı, “büyük bir vakar-ı millî ile İstanbul Müslümanlarının bu tezahüratından” Osmanlı’nın yararlanacağını dile getirmiştir. Heyet, saat beşten sonra İtilaf devletlerinin temsilcilerini ayrı ayrı ziyaret ederek miting kararnamesinden büyük milletlerin haberdar edilmesini ve alınan kararların barış konferansına iletilmesini hususunu ifade etmiştir.⁸⁰

İngiliz istihbarat raporlarında adı zikredilen ve üçüncü kez yapılan Sultanahmet Mitinginin önde gelen konuşmacısı Hamdullah Suphi Bey, Osmanlı Mebusân Meclisinde Antalya Mebusu olarak yer almıştır. Bu süreçte Hamdullah Suphi Bey’in, meclisin kısa çalışma süresinde oldukça etkili bir figürdür. Sultanahmet Mitinginden dokuz gün sonra yapılan gizli bir oturumda Hamdullah Suphi Bey’in yaptığı konuşma önemli noktalar barındırmaktadır: “Arkadaşlar! Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin bize gönderdikleri Misak-ı Milli Metnini Husrev Beyefendi okudular... Osmanlı târihinde şüphesiz ki, ölüm tehlikesi geçirdiğimiz bir çok devirler olmuştur. Bu memleket kaç defa, çok feci buhranlara uğramış ve bu buhranların içinden arazice, nüfusça, seroetçe çok ağır zayıyat vermek suretiyle çıkabilmiştir. Zannetmiyorum ki, aramızda bir fert, üzerimize çöken son felâket kadar müllik ve meşum bir badireyi vaktiyle de maruz kaldığımızı iddia edebilsin...” sözleriyle başlayan konuşma mebusân meclisinin yeri, mebusların mesuliyetlerini sorgulayan ifadelerle devam etmektedir.⁸¹ 22 Ocak 1920 tarihli bu konuşmasında Hamdullah Suphi Bey, “Her şeyden evvel kabul edilmesi zarurî olan bir karar vardır. Onu size teklif ediyorum. Anadolu’da, vatan müdafaası için ortaya çıkmış olan Kuvay-ı Milliyeyi tanıdığımızı, millî hareketi tasvip ettiğimizi ve bu harekete istinat etmekte olduğumuzu dünyaya karşı ilân etmeliyiz. Şüphe yok ki, koskoca bir memleketin içinde, her düşüncede adama tesadüf olunabilir. Fakat Türk Milleti, esareti kabul etmediğini ve etmeyeceğini, herkesin anlamağa mecbur olduğu fülî, belîğ ve mutantan bir lisan ile ifade etmiştir” şeklinde tek kurtuluş yolunu daha önce yapılan protestolar ve mitinglere göndermede bulunarak bir kez daha vurgulamıştır.⁸²

4. Miting Sonrası İngilizlerin Tutumundaki Değişim

Protesto mitinglerinde alınan ve İtilaf devletleri temsilcilerine gönderilen kararları içeren metinler incelendiğinde gösterilen tepkinin bir “tasavvur”, bir “teşebbüs” üzerine olduğu görülür. Zaten o günlerde yayımlanan *Yeniğün* gazetesinde bu haberlerin gerçekliği kanıtlanmamış bir söylenti olma olasılığına dikkat çekilmiştir. İngiliz kabinesindeki görüşmeler sırasında ortaya

80 “Hak ve Hakikat Huzurunda Bir Davayı Mukaddes: İstanbul Türkün, Türk İstanbul’undur”, *Vakit*, No: 787, Tarih: 14 Kânunusani 1336/1920, s.1.

81 Bu konuşmanın tarihi yayımlandığı eserde “*İstanbul Meclis-i Meb’us’u’nun Gizli Oturumunda 22 Ocak 1335 (1919)*” olarak verildiği görülmektedir. Ancak konuşma metninin içeriğinden ve tarihi süreçten çıkarıldığı üzere konuşmanın yılı, 1920 olmalıdır. Konuşmanın yayınlanması esnasındaki yazım yanlışlarına doğrudan alıntı yapıldığı için müdahale edilmemiştir. Hamdullah Subhî Tanrıöver, *Dağ Yolu*, C.I, Fethi Tevetoğlu (haz.), 2. Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s.171.

82 Tanrıöver, *a.g.e.*, C.I, s.172.

atılan fikirler, Osmanlı ülkesinde heyecana sebep olmuş, Doğu Trakya ve İstanbul'un Türklerin elinden alınması düşüncesi büyük tepkiler doğurmuştur. Anlaşıldığı üzere protesto mitinglerinin yapılması bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleriyle yaygınlaşmıştır.⁸³ Bu durumun 24 Ocak 1920 tarihinde; "Giresun'da intişar eden ve bâ-posta müdiriyet-i aciziye gelen «Gedikkaya» nâm gazetesinin bir nüshasında İngiliz Hükûmeti başvekili Loyd Corc'un İstanbul ve Boğazların beynelmilel bir hâle ifrağıyla Türk hükûmetinin yeni merkezinin Anadolu'da olacağına ve İstanbul'un yalnız makarr-ı hilâfet olarak pâyitaht-ı dinî kalacağına dair gazetelerde görülen teklifâtının şiddetle protesto edilmesi hakkında Heyet-i Temsiliye nâmuna Mustafa Kemal Paşa tarafından bazı mahaller Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye cemiyetlerine" telgraflar çekildiği sözleriyle dile getirildiği görülmektedir.⁸⁴

İngiliz askerî istihbaratının gizli statüde hazırlanmış olduğu haftalık (7-14 Ocak 1920) raporunda Osmanlı ülkesindeki durum, açılan mebusân meclisi, siyasî mitingler, milliyetçilerin faaliyetlere yer verilmiştir. "Political Meetings" başlığı altında gerçekleştirilen protesto mitingleri işlenmektedir. Fatih Camii önünde 9 Ocak Cuma günü yaklaşık beş bin kişilik bir topluluk, İslam birliğinin vurgulandığı konuşmaların yapıldığı bir miting düzenlemiştir. Aynı kaynakta, 13 Ocak'ta gerçekleştirilen Sultanahmet mitingi hakkında bilgiler sıralanmaktadır. Bu gizli raporda yaklaşık 10 bin kişinin katıldığı mitingde, Amerika'nın Türkiye'nin haklarını koruyacağını düşünülmediği, Wilson prensiplerine göndermeler yapılan konuşmalar yapıldığı ifade edilmiştir. İlginç bir husus ise, verilen bilgilerden sonra mitingde kalabalıkların nispeten coşkunun sönük olduğuna dair tek cümlelik bir ilavenin olmasıdır.⁸⁵ Bu tür toplantıların yakından izlenmesi ve hazırlanan haftalık istihbarat raporlarında Hamdullah Suphî'nin adının geçmesi gibi ayrıntılar İngiliz politikasının üretimi bakımından önemlidir.

Lloyd George ve Lord Curzon'un görüşlerinin gazete satırlarında yer bulması ve halkarasında yayılmasıyla ortaya çıkan durum, İngiliz siyasî kanadının Hindistan ve İslam dünyasında karışıklık çıkacağı yönündeki çekincesinin haklılığını göstermiştir. Lord Curzon'un açıkça dile getirdiği gibi İstanbul ve Boğazların güvenilmesi mümkün olmayan Türklere bırakılmaması için barış çalışmaları büyük bir fırsattı. Fakat bu görüşlerin Osmanlı ülkesinde duyulması ve tepkiyle karşılanması bu fırsatın kaçırılmasına neden olmuştur. Elbette burada Milliyetçilerin diğer bir ifadeyle Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlatılan Millî Mücadelecilerin bu durumu iyi değerlendirerek avantajlı karşı hamleyi yapması İngilizlere geri adım attırmıştır. Bilindiği üzere Türkiye meseleleri, 12 Şubat 1920'de başlayan ve 10 Nisan'a kadar süren Birinci Londra Konferansı'nda görüşülmüştür. Bu konferansta diğer maddelerin yanı sıra İstanbul ve Boğazların kime bırakılacağı da tartışılmıştır. 14 Şubat'ta Millerand, İtilaf devletlerinin

83 Öztoprak, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk Basını*, s.120-122.

84 BOA, DH.İ.UM, 20-22/14-70, Lef: 2.

85 *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, s.324.

bugün, bundan 15 ay önce yapabileceklerini artık yapamayacaklarını; şartların değiştiğini dile getirmiştir.⁸⁶ Zaten Lloyd George da konferansın ilk gününde “Türk antlaşması” sorununu ele almak için “tehlikeli sayılabilecek kadar fazla bir zaman beklendiği”ni ifade etmiştir.⁸⁷ Ancak görüşmelerde Fransız görüşünün Türklerin İstanbul’da kalması ve Türk Boğazlarının uluslararası statüde bir denetime tabi tutulması yönünde yoğunlaştığı görülmektedir. Nitti ise görüşmelerde, Türkiye’deki “halkların” İtilaf devletlerine düşman edilmemesi için dikkatli olunması gerektiğini vurgulamıştır. Padişahın ruhani ve dünyevi liderliğinin özelliklerine değinmiştir.⁸⁸ Öte yandan görüşmeler sırasında Llyod George, yaptığı şu konuşmayla fikirlerine destek aramıştır: “Ayrıca İstanbul da tüm öteki başkentlerden başkadır: şöyle ki, Paris görünür biçimde Fransızdır; Londra Britanyalıdır; Roma İtalyandır; ama İstanbul Türk değildir...”⁸⁹

Aynı günlerde *Le Temps*, *Journal des Débats*, *L’Echo de Paris*, *Revue du Monde Musulman*, *Entente* gibi Fransız gazetelerinin yanı sıra *İkdâm*, *Alemdar*, *Vakit* gazetelerinde İstanbul, Trakya ve Boğazlara ilişkin yaklaşımlara geniş oranda yer verilmiş; İstanbul ve Boğazların İslam Halifesi olan padişahın ayrılamayacağı, Türklerde kalmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur. Öte yandan *Near East*, *Times* gibi İngiliz gazetelerinde Lloyd George’un görüşü desteklenirken, *Daily Telegraph*’ta Türklerin Avrupa’dan atılmasıyla kalıcı barışın sağlanamayacağına vurgu yapılmıştır.⁹⁰

İlimli tutumu tercih eden İngiliz siyasî kanadının aksine Lloyd George bu konferansta da Türklerin Avrupa’dan çıkarılması tezini şiddetle savunmuş olsa da Fransız delegesi Millerand ile İtalyan Başbakanı Nitti, Türklere karşı böyle bir yaklaşımın uygun olmadığını dile getirmişlerdir.⁹¹ Azınlıkta kalan Lloyd George, yükselen Millî Mücadele’nin karşına çıkarabilecek askerî güce İngilizlerin hâlihazırda sahip olmamasını göz önünde tutarak İstanbul’un Türklere bırakılması yönündeki Birinci Londra Konferansı’nın 14 Şubat 1920 tarihli kararına katılmak zorunda kalmıştır. İki gün sonra İngiliz makamları bu kararı İstanbul’daki Yüksek Komiser Amiral de Robeck’e bildirmiştir. İngiliz kamuoyunda bu karara tepki gösterenler olmuştur. Bu nedenle Lloyd George, 26 Şubat’ta Avam Kamarasında alınan bu kararın gerekçesini açıklamıştır. Bu açıklamada İngiliz kamuoyundaki savaş karşıtı tutuma değinilmiş, Hint Müslümanlarının Osmanlı Devleti’ne gösterdikleri sempati vurgulanmıştır.⁹²

86 Olcay, a.g.e., s.5.

87 A.g.e., s.1.

88 A.g.e., s.6.

89 A.g.e., s.7.

90 Öztoprak, *Kurtuluş Savaşı’nda Türk Basını*, ss.126-131.

91 Tansel, a.g.e., s.13; Öztoprak, *Kurtuluş Savaşı’nda Türk Basını*, s.125, 135; Lloyd George da durumun farkında olduğu; “Avrupa ve Birleşik Devletlerde kendi dertlerimiz bulunduğu ve Türklerin [İstanbul’dan] atılmasının İslam dünyasında da dert anlamına geleceği... Müslüman dünyasında oldukça büyük bir dinsel tepki olasılığı bulunduğu bir gerçektir” ifadesinden anlaşılmaktadır (Olcay, a.g.e., s.7).

92 HC, Deb., 26 February 1920, vol. 125, c. 1950; Tansel, a.g.e., ss.14-15; Öztoprak, *Kurtuluş*

28 Şubat 1920 tarihli *Vakit* gazetesinde “*Loyd Corc’un Beyânâtı*” başlığıyla verilen haberde, “*İngiliz Başvekil Türklerin İstanbul’da ibkâsına karar verildiğini Avam Kamarasında resmen tebliğ etmiştir*” ifadesi kullanılmıştır. Londra’dan 26 Şubat günü alınan habere göre, Lloyd George’un “*dün akşam Avam Kamarasında Türk meselesine dair cereyan eden müzakerâta*”, Türklerin İstanbul’dan tart edilmesine dair bir karar alınırsa “*iyi bir iş*” yapılmış olacağını düşünen bir kimsenin olup olmadığını sormuş; gerçekte bu tedbirin yararlı tarafları olduğu kadar zararlı yanlarının da olduğunu dile getirmiştir. Sözlerine barış konferansında bu durumun uzunca araştırılıp incelendiğine değinmiş, genel olarak Türklerin İstanbul’da kalmalarının tercih edildiğini ifade etmiştir. Ancak Boğazlara ilişkin Lloyd George aynı oturumda şunları söylemiştir: “*Boğazların muhafazasını ahdında halef eden bir milletin eline bırakmak hakiki bir cınnet olurdu. Bu hiçbir vakit yapılamaz. Boğazlar bir daha Türkler tarafından İngiliz gemilerine kapatılamamalıdır*”.⁹³ Birinci Londra Konferansına ilişkin olarak *Le Petit Parisien* gazetesinde Rus İhtilalinden sonra Türk meselesinin görüşüldüğünü alınan kararlar gizli kalmak koşuluyla tarafların ayrıldığına dair bir haber yer almıştır. Yine Türk meselesinin Londra konferansında ele alındığı esnada üzerinde durulan konuların, “*Osmanlı İmparatorluğu’nun Aksamı*”, “*İstanbul Meselesi*”, İdarî “*Kontrol*”, “*Asyâ-yî Suğrâ*” da Yunan ve İtalyan menfaatleri başlıklarıyla ele alındığını yabancı gazetelere atf yapan günlük Osmanlı gazeteleri sayfalarında yer vermiştir.⁹⁴

5. Millî Tepkiye Karşı Bir Önlem: İstanbul’un İşgalinin Geçiciliği Vurgusu

Birinci Londra Konferansı’nda Fransız Cambon’un Türklerin “*çok duygusal bir*” millet olmaları dolayısıyla Türklerin hassasiyetlerine dikkat edilmesini, Anadolu’ya gönderilen padişahın milli harekete katılarak, ordunun başına geçebileceğini dile getirmesi İtilaf devletlerinin endişelerini ortaya çıkarması bakımından önemlidir.⁹⁵ İngilizlerin geri adımının etkisini daha güçlü konuma yükselen Millî Mücadele’nin bu sürecinde, İstanbul ve Boğazlara ilişkin bir maddenin Misak-ı Millî’de yer almasından İstanbul’un işgali sırasında işgalcilerin yayınladığı resmi tebliğde bu maddeye atf yapılmasına değin uzanan bir çizgide görmek mümkündür.

Londra Konferansı’nda Lord Curzon’un “*İstanbul’da sürekli olarak beceriksiz ve her buyruğa boyun eğen*” bir Türk’ün bulunmasının mümkün olamayacağı yönündeki beyanında, zaman içinde milli hislerle İtilaf devletlerine karşı Almanlar veya Ruslarla ittifak yapabilecek birinin İstanbul’da ortaya

Savaş’ında Türk Basını, ss.138-139.

93 “*Loyd Corc’un Beyânâtı*”, *Vakit*, No: 830, Tarih: 28 Şubat 1336/1920.

94 “*Türkiye Sulhunun İhtiva Ettiği Mesâil*”, *Vakit*, No: 830, Tarih: 28 Şubat 1336/1920.

95 Olcay, a.g.e., s.8.

çıkabileceği vurgusu dikkate değerdir.⁹⁶ Zira konferans boyunca İtilaf temsilcileri “Türk duygu” ve “Türk izzetinefsi”ne dair açıklamalarda bulunmuşlardır.⁹⁷ Daha sonra, “Türk hükümetinin bu koşulları yerine getirmemesi halinde Müttefikler kararlarını yeniden gözden geçirecek” şekilde bir ilave yapılacak madde taslağı,⁹⁸ 16 Şubat konferans tutanaklarına şu şekilde yansımıştır: “Barış hükümlerini dürüstçe yerien getirdiklerine ve topraklarında azınlık haklarına saygı gösterdikleri sürece, padişah ve hükümetinin, Türkiye’nin başkenti olarak kalacak İstanbul’da kalmalarına izin verilecektir”.⁹⁹ Bu ifadelerle Konferans Kurulu, Türkleri İstanbul’da bırakmaya karar vermiştir.¹⁰⁰ Fakat konferans görüşmelerinin “bozboğazlar” tarafından basına sızdırılması,¹⁰¹ İstanbul’da bulunan Amiral de Robeck’in milli hareketlenmeler hakkındaki uyarıcı telgrafı süreci derinden etkilemiştir.

İstanbul ve Boğazlar konusunda Osmanlı Devleti aleyhinde İngilizlerin hamlelerini yönlendiren yazışmaların İstanbul’da bulunan İngiliz Yüksek Komiseri Amiral de Robeck ile Lord Curzon arasında geçen ve özellikle 26 Şubat-4 Mart günlerinde devam edenler olduğu görülmektedir.¹⁰² Türklerin direnç göstermelerinin ve bu direncin günden güne artışının engellenmesi gerektiği vurgulanan bu yazışmalarda İstanbul’un işgal edilmesi önerilmektedir. Milliyetçilere karşı bir işbirlikçi cephenin kurulması gerektiği de bu öneriyi ilave edilmiştir.¹⁰³

Llyod George’un, Türkler Müttefiklerin bir şey yapmayacağı kanısına varırsa direnir mealindeki ifadesi, İstanbul’un işgaline zemin hazırlamış, işgal sırasında milli direniş noktalarının hedef göstermiştir.¹⁰⁴ İstanbul, gelişen olaylar sebebiyle 16 Mart 1920’de işgal edilmiştir. İngilizlerin İstanbul’da ilk işgal ettikleri kuruluşun, Türk Ocağı olması bu bakımdan şaşırtıcı değildir. Daha önce binası işgal edilen Cemiyet’in bir hafta sonra Binbirdirek’te Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti’nin merkezinde faaliyetlere devam etme gayreti İngilizlerin gözünden kaçmamıştır.¹⁰⁵ Yine cemiyetin mitinglere katılımı ve verdiği destek, Türk Ocaklarının Reisi Hamdullah Suphi Bey’in meydanlardaki ateşli ve sert nutuklar İngiliz istihbaratınca yakından takip edilmiştir. 1920 seçimleriyle Antalya mebusu olarak Osmanlı Mebusân Meclisine giren Hamdullah Suphi Bey, meclisteki ilk konuşmasında Anadolu’nun yükselen gücünden, İstanbul’daki yönetimin ise acizliğinden söz etmişti.¹⁰⁶ Eğer Anadolu’daki milli

96 A.g.e., s.10.

97 A.g.e., s.31.

98 A.g.e., s.89.

99 Olcay, a.g.e., s.61.

100 A.g.e., s.114.

101 A.g.e., s.114-115, 197.

102 HC, Deb., 26 February 1920, vol. 125, c. 1951.

103 İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), ss.411-414, 429; Olcay, a.g.e., s.182, 230.

104 Olcay, a.g.e., s.183.

105 Hamdullah Subhî Tanrıöver, *Dağ Yolu*, C.II, Fethi Tevetoğlu (haz.), 2. Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s.15.

106 Tanrıöver, a.g.e., C.II, s.38; Fethi Tevetoğlu, *Hamdullah Subhî Tanrıöver*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s.135.

hareket benimsenmezse, mebusân meclisinin millet meclisi vasfını yitireceğini açıkça dile getiren Hamdullah Suphi Bey, Anadolu'da yükselen milli ümidin adeta bir çoban yıldızı olduğunu mebusân meclisinin bir gizli oturumunda dile getirmişti.¹⁰⁷ Dersaadet'te tutuklananlar göz önünde tutulduğundan milli duruşun yıkılmak istendiği açıkça görülen gelişmelerden sonra İngilizler, Anadolu'daki milli teşkilatın faaliyetlerini gerekçe göstererek, İstanbul'u işgal etmişti.¹⁰⁸ Amiral de Robeck ile Lord Curzon arasında geçen yazışmalarda değinildiği gibi milliyetçilerin cezalandırılması için İstanbul işgal edilmeliydi.¹⁰⁹ Ancak işgalin geçicilik/kalıcılık durumu Türklerin uyumlu olmasına bağlıydı.

İtilaf kuvvetleri İstanbul'un telgraf merkezlerini işgale ettikten sonra memlekete bir tebliğde bulunmak istemişler, Heyet-i Temsiliye buna engel olmaya çalışmıştır. Ancak, Anadolu'da bu resmi tebliği kabul edenler olmuştur. Bu resmi tebliğde "*teşkilat-ı milliye*" kötülenmekte, işgalin Osmanlı ülkesinin selameti için yapıldığı ve geçici olduğu vurgulanmaktadır. İşgal, "*yakında taht-ı karara alınacak ahkâm-ı sulhiyenin tatbikini temin edebilmek üzere, tedabir-i lâzımeyle teemmül etmeğe mecbur oldular. Bunun için, bir tek çare buldular. Bu da, İstanbul'u muvakkaten işgal etmek idi*" denilmekte, maddeler halinde açıklamaya devam edilmektedir. Bu açıklamalarda işgalin geçici olduğu, padişahın nüfuzunun kırılmak istenmediği, Osmanlı yönetiminin güçlendirilmek istendiği, Türklerin İstanbul'dan mahrum olmamaları için çabalandığı, herkesin kendi işinde gücünde olarak asayişin teminine yardım etmeleri gerektiği maddeler halinde yer almıştır.¹¹⁰ Tebliğin sonunda milli teşkilata hizmet eden ve kışkırtmalarda bulunan kişilerin İstanbul'da tutuklandıkları dile getirilmiştir. Nihayetinde işgalin geçiciliği Türklerin uyumlu tavırlarıyla ilişkilendirilmiş; milli teşkilatın "*teşvikat ve tahrikat*"ından uzak durulması istenilmiştir.¹¹¹

107 Tanrıöver, *a.g.e.*, C.I, s.173; Tevetoğlu, *a.g.e.*, s.136.

108 İtilaf devletlerine, özellikle İngiltere'ye kanıt bırakmamak adına Rauf (Orbay) Bey'in, İstanbul'un işgal edileceği şayiaları kuvvetlenince Hüsrev (Gerede) Bey tarafından İstanbul'a getirilen ve mebusân meclisinde okunan Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Heyet-i Temsiliye toplantılarına iştirak edenlerin imzasını taşıyan ve Misak-ı Millî'nin şekillenmesinde etkili olan nüshayı Ankara'ya gönderdiği bilinmektedir, (Kaymaz, *a.g.m.*, s.1950).

109 *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, ss.411-414, 429.

110 Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk-Söylev*, C.I (1919-1920), 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s.554; Bilindiği üzere, Hamdullah Suphi Bey de bu kişiler arasında aranmış, İtilaf kuvvetlerinin elinden kurtulmuştur, (Tevetoğlu, *a.g.e.*, s.135-144); Mustafa Kemal Paşa'nın başarısının İstanbul'u kazandırdığı yönündeki inancı yıkmak, Mustafa Kemal Paşa ve milliyetçileri suçlamak için İstanbul'un işgaline girişilmesi gerektiği Lloyd George tarafından dile getirilmişti, (Olçay, *a.g.e.*, s.183).

111 Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *a.g.e.*, s.556.

Sonuç

Modern zamanlarda şekillenerek siyaset biliminin alt dallarının konusu haline gelen protesto ve miting kavramlarının tarihî boyutu da vardır. Osmanlı Devleti'nde önceleri Avrupa'nın etkisiyle Balkanlarda görülen protestolar ve mitingler, Millî Mücadele Dönemindeki mütarekenin uygulanmasına ve yapılan haksızlıklara gösterilen tepkilerle adeta özdeşleşmiştir. Türk düşünür, yazar, edip, talebe, muallim ve muallimelerin konuşmacı olarak yer aldığı protesto mitinglerinin büyük çoğunluğu 1919 yılında işgallere tepki dolayısıyla yapılmıştır. İşgaller sırasında yapılan mezalimin Osmanlı ülkesinde ve dünya kamuoyunda bilinmesine yönelik gerçekleştirilen bu faaliyetlerde alınan kararlar çeşitli kanallarla ilgili mecralarda dile getirilmiştir. Millî Mücadele'nin önemli siyasî belgelerinden olan Havza genelgesinde protestolarda bulunulmasının ve mitingler düzenlenmesinin gereğine vurgu yapılmaktadır. Bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın siyasî bir netice alınuncaya kadar yakından takip ettiği bu faaliyetler özellikle İzmir'in işgalini müteakip günlerde yaygınlaşmış ve ses getirmiştir. Ancak gittikçe azalan mitingler, artık gündeme bağlı olarak yapılmaya başlanmıştır. Bu bakımdan mütareke sonrası yapılan ilk işgallere ve özellikle İzmir'in işgaline karşı düzenlenen mitinglerden başka bir zaman diliminde gerçekleştirilen üçüncü Sultanahmet Mitingi, mahiyeti itibarıyla farklılık arz eden ve sonuçları bakımından zikredilmeye değer bir toplantıdır.

Bu protesto mitinginin mahiyetinin ortaya konulması amacıyla birbirinden bağımsız gibi görülen fakat doğrudan birbirleriyle ilişkili üç boyut ele alınmıştır. Öncelikle Heyet-i Temsiliye tutanakları ışığında, Türklerle yapılacak barışta İngiliz ve Fransız görüşlerinin belirginleşmesi üzerine milli yaklaşımdaki değişim ortaya konulmuştur. Bu değişim tutanaklarda sabit olduğu gibi Mustafa Kemal Paşa tarafından vurgulanmıştır. Milli yaklaşımın belirlendiği süreçte İngiliz yaklaşımının biçimlendiğini söylemek mümkündür.

İngiliz politik görüşünün savaş sonrası dinamiklerle şekillendiğini İngiliz parlamentosundaki tartışmalardan çıkarmak mümkündür. Bu bağlamda Birinci Dünya Savaşında Çanakkale'de yapılan başarılı Türk savunması göz önünde tutularak İstanbul ve Boğazların Türklerden alınması görüşü ortaya atılmış; fakat bu görüş, Amerika'dan ve İngiliz himayesindeki Müslümanlardan çekinilmesi ile Osmanlı Devleti'nin yanı sıra diğer İtilaf devletlerinden gelen tepkiler sebebiyle destek bulmamıştır.

Lloyd George'un 1919 yılının son günlerinde Avam Kamarasında yaptığı konuşma, Osmanlı yönetim kademesinde ve kamuoyunda infialle karşılanmıştır. Bu tepkilerden biri olan Sultanahmet Mitingi, Anadolu'da bu konuya ilişkin bilinçlenmede önemli bir faaliyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Mebusân Meclisinin açılmasından bir gün sonra gerçekleştirilen mitinge 150

bin kişinin katıldığı günlük gazetelerde ifade edilmektedir. Mitinge katılanlar arasında talebeler, Müdafaa-i Hukuk cemiyeti üyeleri ve Osmanlı Devleti'nin bürokratik kademelerinden yöneticilerinin yanı sıra İtilaf devletlerinin siyasî temsilcilerinin bulunması dikkat çekicidir. Gazetelerdeki haberlere göre, Rıza Tevfik Bey, Nakıyye Hanım ve Hamdullah Suphi'nin konuşmacı olarak katıldığı miting oldukça coşkulu geçmiştir. Mitingde alınan kararlar mitinge katılanlarca kabul edildikten sonra Padişaha, Sadrazama, Mebusân ve âyân Meclislerine tebliğ edilmiştir. Kararların birer nüshası İstanbul'da bulunan İtilaf devletlerinin siyasî temsilciliklerine iletilmiştir. Bu bakımdan İngiliz Başvekilinin ortaya attığı görüşler karşısındaki rahatsızlık bir protesto mitingiyle en üst seviyede ifade edilmeye çalışılmıştır. Makalenin sonunda mitingdeki konuşmalar çeşitli kaynaklardan derlenerek karşılaştırılmıştır.

Mitingin de dâhil olduğu çabalar sayesinde Hamdullah Suphi Bey'in de gayretiyle siyasî kademelerde bir bilinç oluşmuştur. Bu bakımdan Misak-ı Millî'nin Erzurum ve Sivas kongrelerinde alınan kararlar doğrultusunda şekillendiğine yönelik anlatımın çalışmamızın ortaya koyduğu sonuçlarla zenginleştirilmesi mümkündür. Sultanahmet Mitinginin gerçekleşmesini sağlayan dinamiklerin Misak-ı Millî'nin dördüncü maddesinin belirlenmesinde ve bu maddenin Meclis-i Mebusân tarafından tasdikinde etkili olduğu söylenebilir.

İngilizler aynı süreçte Trakya, İstanbul ve Boğazlar konularını "*Türk Meselesi*" olarak görmüşler ve şark meselesinden ayrı telakki etmişlerdir. İstihbarat raporlarındaki satırlara bakıldığında İngilizlerin milli duruş ve faaliyetleri yakından takip ettikleri görülmektedir. Hamdullah Suphi Bey'in adının geçtiği bu raporlarda politik toplantıların içeriği ana hatlarıyla işlenmiş; Sultanahmet Mitinginin mahiyeti dile getirilmiştir.

Mitingin de katkısıyla oluşan kamuoyu İstanbul ve Boğazların geleceği tartışmalarına yeni bir boyut kazandırmış; Fransız ve İtalyan devlet adamlarının itirazları ve İngiliz ılımlı siyasî kanadının etkisiyle taraftarlarıyla birlikte Lloyd George ve Lord Curzon geri adım atmak zorunda kalmışlardır. Siyasî ortamın durgunlaşması yönünde atılan bu geri adım, basında geniş yer bulmuş, Osmanlı kamuoyu bu durumdan haberdar edilmiştir. Ancak politik gelişmeler neticesinde basındaki atılan geri adım haberlerden iki hafta sonra İstanbul işgal edilmiştir. İşgalcilerin yayınladıkları bildiride birkaç kez vurguladıkları hususlara bakıldığında 1919 sonbaharından beri devam eden tartışmaların dikkate alındığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

- BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), DH.KMS (Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Evrakı), Dosya: 53-1, Gömlek: 13, Tarih: 29 Şaban 1337-30 Mayıs 1335/1919, Lef: 1.
- BOA, DH.İ.UM (Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı), Dosya: 20-22, Gömlek: 14-70, Tarih: 2 Cemaziyülevvel 1338-24 Kânunusani/Ocak 1335/1919, Lef: 2.
- BOA, DH.İ.UM, 20-22/14-70, Tarih: Kânunusani/Ocak 1335/1919, Lef: 1, 3.

II. Resmî Kaynaklar

- HC (House of Commons), Deb. (Debate), 27 November 1919 (The Full Date), vol. (volume) 121, c. (Column) 1876.
- HC, Deb., 27 November 1919, vol. 121, c. 1877.
- HC, Deb., 27 November 1919, vol. 121, c. 1879.
- HC, Deb., 4 December 1919, vol. 122, c. 549.
- HC, Deb., 9 December 1919, vol. 122, c. 1112.
- HC, Deb., 18 December 1919, vol. 123, c. 654.
- HC, Deb., 26 February 1920, vol. 125, c. 1950.
- HC, Deb., 26 February 1920, vol. 125, c. 1951.
- HC, Deb., 26 February 1920, vol. 125, c. 1953.
- Meclis-i Âyân Zabıt Ceridesi*, İnikat: 3, C. 1, Tarih: 19 Kânunusani-Ocak 1336-1920, TBMM Basımevi, Ankara, 1990.
- Meclisi Mebusân Zabıt Ceridesi*, İnikat: 11, C. 1, Celse: 2, Tarih: 17 Şubat 1336-1920, TBMM Basımevi, Ankara, 1991.
- Meclis-i Mebusân Zabıt Ceridesi*, İnikat: 16, C. 1, Tarih: 29 Şubat 1336-1920, TBMM Basımevi, Ankara, 1991.

III. Süreli Yayınlar

- "Hak ve Hakikat Huzurunda Bir Davayı Mukaddes: İstanbul Türk'ün, Türk İstanbul'undur", *Vakit*, No: 787, Tarih: 14 Kânunusani 1336/1920.
- "İstanbul Hakkında Meş'ûm Bir Haber", *Tasvir-i Efkâr*, No: 2947, Tarih: 3 Kânunusani 1336/1920.
- "Loyd Corc'un Beyânâtı", *Vakit*, No: 830, Tarih: 28 Şubat 1336/1920.
- "Loyd Corc'un Mühim Bir Nutku", *Vakit*, No: 763, Tarih: 27 Rebiyülevvel 1338-21 Kânunuevvel 1335/1919.
- "Türkiye Sulhunun İhtiva Ettiği Mesâil", *Vakit*, No: 830, Tarih: 28 Şubat 1336/1920.
- Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, S. 120, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, (Belge No: 8-152).

IV. Kitaplar

- (ATATÜRK), Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk-Söylev*, Cilt I: (1919-1920), İsmail Arar, Uluğ İğdemir ve Sami N. Özerdim (Yayına Hazırlayanlar), 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- AKŞİN, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, Cilt II: Son Meşrutiyet (1919-1920), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998.
- BARUTÇU, Faik Ahmet, *Siyasî Hâtıralar*, Mustafa Everdi (Yayına Hazırlayan), 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2001.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, *Millî Mücadele Başlarken*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.
- GÖNLÜBOL, Mehmet - SAR, Cem, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.
- Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, Uluğ İğdemir (Yayına Hazırlayan), 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989.
- İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, Cilt I: Nisan 1919 - Mart 1920, Bilâl Şimşir (Yayına Hazırlayan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973.
- KUTAY, Cemal, *Millî Mücadelede Öncekiler ve Sonrakiler*, Mustafa Unan (Neşreden), Tarih Yayınları, İstanbul, 1963.
- Millî Egemenlik Belgeleri*, Sefer Yazıcı (Derleyen), TBMM Basımevi, Ankara, 2015.
- OLCAY, Osman, *Serves Andlaşmasına Doğru (Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1981.

- ÖZTOPRAK, İzzet, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk Basını (Mayıs 1919 – Temmuz 1921)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981.
- ÖZTOPRAK, İzzet, *Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.
- SONYEL, Salâhi R., *Kaygılı Yıllar: İngiliz Gizli Belgeleriyle Kurtuluş Savaşı'nın Perde Arkası (1918-1922)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2012.
- SONYEL, Salâhi R., *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.
- TANÖR, Bülent, *Kurtuluş Kuruluş*, İkinci Bası, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1998.
- TANRIÖVER, Hamdullah Subhî, *Dağ Yolu*, Cilt: I, Fethi Tevetoğlu (Yayına Hazırlayan), 2. Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.
- TANRIÖVER, Hamdullah Subhî, *Dağ Yolu*, Cilt: II, Fethi Tevetoğlu (Yayına Hazırlayan), 2. Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.
- TANSEL, Selâhattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt: III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991.
- TEVETOĞLU, Fethi, *Hamdullah Subhî Tanrıöver*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986.
- TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi II: Ulusal Direniş'ten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, İkinci Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998.

V. Makaleler

- "15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'e", *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Cilt: 2, 3. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, s. 324.
- "Hukuk-ı Milliyemizi Müdafaaya Azmettik, Müdafaa Edeceğiz", *Devrin Yazarlarının Kalemile Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal*, Cilt: II, Mehmet Kaplan ve diğerleri (Yayına Hazırlayanlar), Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1981, ss. 152-159.
- KAYMAZ, Nejat, "Misâk-ı Millî Üzerinde Yapılan Tartışmalar Hakkında", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C. III, (Ankara, 11-15 Ekim 1976), s. 1941-1958.
- KÜÇÜK, Cevdet, "Misâk-ı Millî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 30, İstanbul, 2005, ss. 173-175.
- ÖZTOPRAK, İzzet, "Londra Konferansı ve Türkiye Meselesinin Cereyan-ı Müzakerâtı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XI, Sayı: 33 (Kasım 1995), s. 575-612.

VI. Tezler

TUNÇ, Salih, *İşgal Döneminde İstanbul Basını (1918-1922)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi (Danışman: Prof.Dr. Ali İhsan Gencer), İstanbul, 1999.

YETİM, Fahri, *Milli Mücadele Döneminde Mitingler (1918-1920)*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Danışman: Doç.Dr. İhsan Güneş), Eskişehir, 1994.

EKLER

EK: *Konuşma Metinlerinin Karşılaştırılması*

Vakit gazetesinin 787 numaralı nüshasında fotoğraflarla yer alan konuşma metinleri, çeşitli kaynaklarda yayımlandıkları şekliyle karşılaştırılmıştır:¹¹²

“Hak ve Hakikat Huzurunda Bir Davayı Mukaddes: İstanbul Türk’ün, Türk İstanbul’undur.

Dün Sultanahmet meydanında 150 bin kişinin iştirakiyle muazzam bir miting akd olunmuştur.

Kânunusaninin on üçüncü Salı günü, dün, yüzbinlerce İslâm, yüzbinlerce Türk, bir mihrap önünde bir kalp ile harp felaketinden sonra bir de sulh felaketi, kendisini hak-ı hayattan mahrum edecek bir sulhun felaketi için ilan-ı isyan etti. Dün, zincirle vurulmuş bir ele; altun saçlarını nurdan gözlerini, etrafındaki evladlarına yükselterek tarih ve takdis sahifelerinde ayrı birer sultan olan asalet nişanlarını birer birer anlattı. Uçurumların başladığı en karanlık köşelerden, ebediyete kadar giden yorgun, fakat mağrur bir sesle asırlar ve senelerce süren mukaddes hayatını anlattı. Dünya, ölümler ve yaşayanlar bu derinden gelen sedâ önünde mebhût (şaşırmış); inandılar ki karanlıklar içinde bir saadet güneşi arayan Türk çok günahkâr insanları saadeti için tebâh (harap, çürük) olmuştur; Türk etrafındaki çocuklarına ve çocuklarının hürmet ettiği dünya köşelerine bir sükûn aramak için koşar, sızlarken, zulmetler ve şeytanlar önüne gadrin hançerleriyle çıkmışlar,

Dün, Türk’ün ruhu etrafında boynu bükük duran 150 bin çocuğunun kalplerinde dolaşarak asalet ve namusuna şahid iki mabed arasında, hak ve hakikat huzurunda, bugüne kadar Türk tarihinin lekesiz olduğuna ve lekesiz kalacağına yemin etti. Minarelerden, topraklar üstünden vakur ve namuskâr Türklüğün saadeti hakdan isteyen ilahiler, gece ibadetlerinin huşu ali raşeleri gibi, kalplerde titreyip hınçkırdı.

Yarabbi, senin Kur’an’ınla vicdanına yol bulan bu memleket; şimdi gözleri siyah bir mendille bağlı, kolları zincirlerle [arkasında]¹¹³, göğsünde gurur, dudaklarında sükûn, karanlıklar içinde nur bekliyor...

13 Kânunusani 336 asil ellerinden çözebilmek için Türkün silkindiği¹¹⁴ günde 13 Kânunusani den sonra gelecek günler hakkın kendisine verilen beraat ve asalet fermanını sevinç yaşlarıyla okuyacaktır.

Hitabelere mahsus mahal Osmanlı bayraklarıyla tezyin edilmişti. Mitinge iştirak eden İstanbul halkı kürsünün etrafından itibaren Sultanahmet parkının karşısındaki sıra kahvelere kadar uzanmıştı. Mitinge bütün mekatib-i

112 Esas alınan metin: “Hak ve Hakikat Huzurunda Bir Davayı Mukaddes: İstanbul Türk’ün, Türk İstanbul’undur”, *Vakit*, No: 787, Tarih: 14 Kânunusani 1336/1920, s.1-2.

113 Gazete nüshasında burası siliktir.

114 “Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri” adlı eserde “silindiği” şeklinde geçmektedir, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.61.

aliyye, mekatib-i sultaniye talebeleri, müderrisler, İstanbul Muhafızı Said Paşa, Polis Şube Müdiranı [Sansür] gelmişlerdi. Fevkalade bir intizam içinde hitam bulan mitinge; miting heyeti, polis mektebi talebeleri ve polisler nezaret ediyorlardı. Mitinge yüzlerce kadınlarımız da iştirak etmişlerdir.

İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti azası beyaz bir zemin üzerine kırmızı ve siyah harflerle Türkçe ve Fransızca '*İzmir Türkiye'nindir. İstanbul Türklerindir*' yazılı bir bayrak etrafında toplanmışlar kürsünün sol tarafında ahz-ı mevki' etmişlerdi.

İlk hatib olan Rıza Tefvik Bey nutkuna tam saat bir buçukda başlamışdır. Nutkun başlangıç ve nihayetinde Ayasofya ve Sultanahmet minarelerinden tekbirler alınmış ve gerisi civarında bulunan Darülhilafetüİslamiye medresesi talebeleri efendileri buna iştirak etmişlerdir.

Nakiyye Hanımefendi nutkuna bir kat daha heyecan veren bu tekbir, herkes ve hatta oradaki heyecanın azametinden müteessir ecnebileri bile bir dakika için Türkleştiren Hamdullah Subhî Bey'in azab ve ızdırab ile karışık nutkunda ve nihayetinde de tekrar edilmiştir.

Bir Fransız Hanımın Heyecanı ve Nutku

Hamdullah Subhî Bey'in muzdarib nutkuyla kalbi dolan bir Fransız hanımı Hamdullah Bey'in sözlerini fart-ı teessürle birçok defa kesmiş, '*Türkler, Türkiye ölmeyecektir*' diye haykırmış ve nihayetde hitabet kürsüsünden çekilen Hamdullah Bey'i tekrar kürsüye davet ederek Fransızca söyleyeceklerini Hamdullah Bey tarafından tercümesini rica etmiştir. Halk kürsüye kendisinin çıkmasını istemiştir. Sözlerini teşekkürle dinleyen Hamdullah Subhî Bey aşağıya yazdığımız surette halka nutku bildirmiştir:

'Sizi sevmeyen, aleyhinizde bulunanlar, Türk'ü, Türkiye'yi tanımayan Fransızlardır. Bütün Fransızlar bittabi Türklerle temas etmemiş ve Türkiye'yi görmemiştir. Aranızda bir müddet yaşamış, buralarda çok gezmiş Fransızlar tabii sizi pek ziyade takdir ederler. Ben de onlardan bir tanesiyim. Sizi tanıyanlar pek âlâ bilirler ki şarktaki en sadık ve namuskâr millet yalnız Türk milletidir.'¹¹⁵

Edirnelilerin İştiraki

HamdullahSubhîBey'innutkunu müteakib miting heyet-i tertibiyesinden ve Darülfünun talebesinden Tahsin Fazıl Bey o saatde Edirne'den gönderilen aşağıdaki telgrafnameyi ahâliye kürsüden okudu:

İstanbul'da Sultanahmet Miting Heyet-i Tertibiyesine:

[Sansür] İstanbul'un anahtarı mesabesinde olan Osmanlı ülkesinin Rumeli'de yegâne yadigârı kalan işbu ülkeye bir müddet payıtaht olabilmesi ile müftehir bulunan Edirne'nin Osmanlılığa sadık kalan anasırı arasında muhik bir galeyen ve teessürü mucib olmakla beraber hakkın zulüm ve kuvvete galebe

115 Arıburnu, a.g.e., s.72.

edeceğine emin bulduklarından İstanbul¹¹⁶ ahal-i muhteremesince akd edilen miting mukarreratına tamamıyla iştirak etmekte ve işbu beyanati şiddetle¹¹⁷ protesto eylemektedir.

Trakya ve Paşaeli Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye¹¹⁸ Cemiyeti Merkeziye¹¹⁹ Reisi Şükrü.

Hamdullah Bey'in mümessillere verilecek atideki mukarreratı okumuş ve yüzlerce kişi tarafından pek avaz olarak kabul edilmiştir.

Mukarrerat

Umumi sulhun ancak beynelminel adalet ve muhadenet esaslarına müsteniden teessüs edeceğine kani olan¹²⁰ Türk ve Müslümanlar 13 Kânunusani 1920 tarihinde Sultanahmet meydanında akd edilen muazzam mitingde şark-i karibde sulh ve müsalem-i ebediyyenin takarrürüne medar olacak bervechi ati kararları bütün Türk ve Müslüman efkâr-ı umumiyesine tercüman olarak arz ederler:

1 - Yalnız hilafet-i islamiyenin makarrı değil, tahsisen Türk tarihinin abide-i yegânesi, Türk milletinin münferit merkezi hayatı olan İstanbul'un kamekan saltanat-ı Osmaniyeye payitaht olarak ibkası,

2 - Makarr-ı hilafet ve saltanatın son hattı müdafaası olan Edirne ve tevabbinin mülk-ü Osmaniyeye muhafaza-i merbutiyeti,

3 - Bütün garbî Anadolu'nun yegâne mahreç-i ticareti ve bin seneden beri en halis Türk memleketi olan İzmir ile mülhakatının yabancı ellerden kurtarılaraq ana ocağına iadesi,

4 - Anadolu'nun şark ve cenub cihetlerinde ahâlisi ekseriyetle Türk ve Müslüman olan vilayetlerimizin saltanat-ı Osmaniyeye ibka-ı merbutiyeti suretiyle Türk vahdet-i milliye ve siyasiyesinin halelden vikayesi,

5 - Gerek¹²¹ mülk-ü Osmanîde bulunan hıristiyan, gerek memalik-i sairede kalan Türk ve Müslüman ekalliyetlerin hukuk ve menafi-i meşruasını masuniyeti-i kâmile halinde tutacak tedabir-i teminiyenin seyyanen ve mütekabilen ittihaz ve tatbiki,

116 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde bu kelime "İstanbul'un" olarak geçmektedir, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.70.

117 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserdeki metinde bu kelime yoktur, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.70.

118 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserdeki metinde bu kelime yoktur, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.70.

119 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde bu kelime "Merkezi" olarak geçmektedir, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.70.

120 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde bu kelime "alan" olarak geçmektedir, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.71.

121 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde bu kelimenin önünde "(" işareti vardır, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.71.

6 - Avrupa ile Asya'nın nokta-i temasında bulunan Türkler Asya muvazenesinin müsâlemet âleminin atiyen halelden vikayesi hususunda hasbelmevki uhdelerinde terettüb eden vazifenin ehemmiyet ve ciddiyetini ve insaniyetin menafi-i aliyesine derece-i nisbet bihakkın müdrük olduklarından üç asırdan beri taarruzî muharebelerden tevakkı ettiği halde türlü türlü düşmanlara karşı idame-i hayat mecburiyeti ile mücadelat-ı mütevaliyeden kurtulamayan Türk milletinin huzuru fikir ve vicdana ve diğer milel-i mütemaddinenin emniyet-i kamilesine nail olarak bu vazife-i fahireyi tamamen ve müstemirren ifa edebilmesi için ciddi ve samimi muavenet ve irşadata mazhariyeti.

Mukarreratın İblağı

Saat iki buçukdan sonra mukarrerat miting heyet-i tertibiyesinden ve Darülfünunlulardan Tahsin Fâzıl, Osman, Selahaddin, Hakkı, Cevdet Beylerden mürekkeb bir heyet otomobil ile Yıldız Saray-ı Hümayununa giderek bu muazzam içtima mukarreratını zât-ı hazret-i padişahiye arz eylemiştir.

Padişahımız Efendimiz Hazretlerinin münharif-ül-mizâc (keyifsiz, rahatsız) bulunmaları hasebiyle mukarrerat bilvasita huzur-ı hilafetpenahiye takdim olunmuş ve heyet-i tertibiye yaver paşa tarafından kabul edilmiştir. Mukarreratın aslını padişahımıza arz eyleyen heyet diğer suretlerinden birisini meclis-i âyân ve mebusâna takdim etmiştir. Heyet-i tertibiye Âyân Dairesinde azadan Salih Paşa, Nuri Bey, Seyyid Bey, Adil Bey taraflarından kabul olunmuş ve miting mukarreratıyla halkın seda-yı hakkı âyâna arz edilmiştir. Mebusân Dairesinde saat dörtde dün hiçbir mebus bulunmadığı cihetle mukarrerat mebusân baş kitabetine tevdi' olunmuştur.

Aynı heyet mukarrerat suretlerinden diğer birisini Bâbâli'de sadrazam paşa hazretlerine takdim ile heyet namına Tahsin Fâzıl Bey Türk ve Müslümanların menafii' aliyye-i milliye etrafında ittifak ettiğini, Türk ekseriyetiyle meskûn memleketlerimizin mukadderatı hakkında vâkı' olacak haksızlıklara karşı olan milli galeyanları arz ve izah etmiştir. Sadrazam paşa heyete beyan-ı teşekkür ederek gençliğin vatanperverâne mücâhedâtını takdir ile hukuk-ı Osmanıyyeyi müdafaa ve sıyânet (koruma) uğrunda yaşayan milli ve hasletin (?) memleketimizin selâmetini mübeşşir olacağını beyan buyurmuşlardır. Ayrıca Dâhiliye Nazırı Paşa Hazretleri miting heyet-i tertibiyesini kabul ederek büyük bir vakar-ı milli ile İstanbul Müslümanlarının bu tezahüratından memleketimizin müstefid olacağını izah etmişlerdir. Heyet, saat beşden sonra düvel-i mü'telife mümessillerini ayrı ayrı ziyaret ederek miting mukarreratından büyük milletlerin haberdar edilmesini ve mukarreratımızın sulh konferansına iblâğını rica eylemişlerdir.

Rıza Tevfik Bey'in Nutku

Vatandaşlar;

Bugün buradaki içtimamızın ehemmiyeti hepimizce müsellemdir. Bugün büyük bir felaket karşısında bulunuyoruz. Paris'te teşekkül eden heyet-i düveliye Türkiye'nin mukadderatını kestirmekle meşguldür.

Efendiler, bugün,¹²² bizim en mühim günümüzdür. Maatteessüf Türk Milleti senelerce büyük düşmanlarla çarpıştı. Bunların en büyükleri içimizde idi. İçin,¹²³ için kanımızı, benliğimizi kemirdi. Bunlar Avrupa'da asırlardan beri Türk ve Türkiye aleyhinde türlü iftira ve tezvirlere neşretmekte idiler ve ediyorlar. Aleyhimizde enva'-ı suretde çalıştılar ve çalışıyorlar. Bizim için dediler ki: Onlar medeniyete kabiliyetsiz, insaniyete muzir insanlardır. Avrupalılar hakikati bildikleri halde aleyhimizde yapılan¹²⁴ propagandalara ehemmiyet verdiler. Bunun saikasıyla ki garpten bir cereyan geldi, nihayet bizi duçarı heras etti.

Henüz konferansta hiçbir şey takarrür etmemiştir. Fakat düşmanlarımız durmuyorlar, Türkiye'nin yer yüzünden kaldırılmasını talep ediyorlar ve işaa ettikleri tezvirat şudur ki, güya konferans Türkiye'yi imha edecek, güya Türkleri¹²⁵ yer yüzünden kaldıracaktır. Fakat efendiler, yine bugünkü Avrupa medeniyetine atfinazar edersek Avrupa'nın böyle bir haksızlığı yapacağını hiç ümit etmeyiz. Avrupa'nın bulunduğu bugünkü¹²⁶ zirvei medeniyetle bu haksızlık hiç mütenasip değildir.

¹²⁷Çünkü: haksızlık diyorum; Türkleri İstanbul'dan çıkarmak, Türkleri dimağsız bırakmak demektir. İstanbul Türkiye'nin dimağıdır. ...¹²⁸Nasıl ki başsız vücut yaşayamaz ve işte o gün biz helâk olmuşuz demektir.

Efendiler, dünyada birçok milletler vardır ki muhtelif zamanlarda galip ve mağlup olmuşlardır. Fakat mağlubiyet demek bir milletin yer yüzünden kaldırılması demek değildir. Buna adaleti beşeriye ve mâneviye katiyen müsaade etmez. Diyolar ki Türkler medeniyetsizdir, bu katiyen yalandır..¹²⁹ Türkler medeniyete kabiliyetli insanlardır. Büyük bir mazileri vardır. Asyâ-yî vustâya bakınız, şarkta, garpte medeniyet teessüs etmeden evvel Türkler orada medeniyet kurmuşlardır. Başka milletlerin ekserisi yazıp okumak bilmezken Türkler kendine mahsus bir yazı ihdas etmişlerdir. Bugün oralarda çıkan âbideler bu Türk medeniyetini isbat etmektedirler.

¹³⁰İslâmiyet devrinde Bağdat'ta teessüs eden medeniyetin en büyük âmilleri yine Türklerdir.

122 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde burada virgül yoktur, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.61.

123 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde burada virgül yoktur, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.61.

124 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde burada "bu" sözcüğü vardır, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.62.

125 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde burada "Türkleri" değil "Türkiye'yi" sözcüğü vardır, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.62.

126 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde bu sözcük "Avrupanın" dan sonradır, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.62.

127 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde burada satırbaşı yapılmamıştır, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.62.

128 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde burada üç nokta yoktur, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.62.

129 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde burada iki nokta yoktur, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.62.

130 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde burada satırbaşı yapılmamıştır, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.62.

¹³¹Hattâ Arabın en büyük kamusunu bile yazan Türk'tür. Sonra yine *Asyâ-yî vustâda İbn-i Sinâlarla tecessüs eden medeniyet Türklerin kurduğu bir medeniyettir. Vâkia bunlar âsârını garbçe yazamasalar da medeniyetin ruhu Türk'tür.*¹³² Sade o lisanı, lisanı tahrir ittihaz etmişlerdir.

Daha sonra Osmanlı medeniyeti var ki bundan üçyüz sene evvel azameti ile mevcuttu. Bunu inkâr etmek isteyenler maddî delillerini görmek için gitsinler, Viyana müzelerini görsünler... Evet, Türklerde büyük hasletler, meziyetler vardır. Meselâ: Fütuhât, Türklerin bu meziyeti fevkalâde büyüktür,¹³³ başka milletlerde görülemez. Fakat fütuhâtla her vakitki gibi o cihetten Türk milletini methetmek istemiyorum; ancak diyorum ki bu fütuhât onun azameti medeniyetinin delilidir. Çünkü¹³⁴ medeniyetsiz fütuhât yapılmaz. Bugün medeniyetin misâlleri gözümüzün önündedir. (Sultanahmet camiini göstererek) işte Türk medeniyetinin delilleri: Bu mübarek camii kim yaptı?!...¹³⁵ Biz İstanbul'da böyle birçok camiler, müesseseler, mebanî yaptık. Bizi buradan kovmak medeniyete hizmet değildir. Avrupa, Türkler İstanbul'dan çıkarmak gibi haksız bir kararı veremez.

Efendiler, Türklerin medeniyetine delil yalnız bunlar değildir. Bin yüz senden beri Mısır'da saltanat sürmüş Türkler var ki bugün onları güzel camilerle, böyle âbidelerle süslemişlerdir. İşte onun için katiyen böyle bir kararı me'mul etmiyorum.

Bugün matbuatta gördüğümüz şey galip devletlerden birçoklarının Türklerin lehinde olmasıdır. Onlar İstanbul Türk kalacak diyorlar. Bu devlet hem bir saltanatı maneviyeyi cem etmiştir. İstanbul Türkün payitahtın değil, bütün İslamiyet'in makarrı hilâfetidir. Onların halifesi buradadır.

¹³⁶Halifeyi buradan çıkarmak âlemi İslâm'da derin bir tesir icra edecektir. Eğer bu tesir bugün görülmezse âti bunun ne kadar fena olduğunu elbette gösterecektir.

¹³⁷Dünyanın haritasını çizmekle meşgul olanlar bunu idrâk eder bir seviyededirler. O tesir Avrupa'yı rahatsız¹³⁸ âmillerini nâdim edecek, onlar tarih ve insaniyet huzurunda ilelebet bednâm olacaklardır... Türkler kadar İngilizleri

131 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde burada satırbaşı yapılmamıştır, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.62.

132 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde italik olarak verilen kısım yoktur, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.62-63.

133 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde burada nokta ile cümle tamamlanmış, gelen sözcük büyük harfle başlamıştır, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.63.

134 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde burada iki nokta üst üste vardır, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.63.

135 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde burada üç nokta yoktur, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.63.

136 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde burada satırbaşı yapılmamıştır, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.63.

137 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde burada satırbaşı yapılmamıştır, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.63.

138 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde bu sözcük "rahatsız" olarak geçmektedir, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.63.

seven bir millet yoktur. [Sansür]. İlk meşrutiyet zamanında bu milletin İngilizlere karşı gösterdiği muhabbet ve samimiyet ne idi. Bundan dolayı zannetmen. Sonra daha mühim bir mesele var.¹³⁹ O da Loyt Corc'un, kendi meclislerinin kürsülerinden söylediği sözlerdir.

¹⁴⁰Bu harp esnasında diyordu ki, Trakya, İstanbul ve Anadolu Türklerin mehdidir. Bunu Loyt Corc söylemiştir. Bunun gibi daha başka sözleri de vardır. Bu bir taahhüttür. ¹⁴¹Söz ve taahhüt namusa taalluk eder. Binaenaleyh bu söz Loyt Corc'un namusuna aittir. Yalnız bununla da kalmaz. O İngiltere devletini ve İngiliz milletini temsil ettiğinden ve bahusus bu sözü resmen söylediğinden iş doğrudan doğruya İngiliz devlet ve milletinin¹⁴² namusuna taallük eder.

[Sansür] Fransızlar bugün büyük bir uluvvücenap gösteriyor.¹⁴³ Hakikati söylüyorlar... İstanbul'un Türklere lâzım ve zarurî olduğunu bildiriyorlar. Binaenaleyh Rumlar ve Ermenilerin sözleri katiyen makbul olmayacaktır.

Efendiler, biz hariçte meselenin kendi lehimizde halli için uğraşırken bir taraftan da içeride, yine kendi aranızda ittifak etmeliyiz. O vakitler Bizans saltanatı yıkılırken bu mâbet (Ayasofya camiini göstererek) içinde ricâl, kavmî post kavgası ile meşguldüler. Hâlbuki biz bu mübarek cami önünde böyle bir tehlike karşısında, işte birleştik, biz toplandık, bu gibi mesailde aramızda nifak ve şıkak asla olamaz. Hükümran olacak ancak ittifaktır (Hay Hay Sedaları).

¹⁴⁴Biz Türkler; İstanbul, Trakya ve Anadolusuz yaşayamayız. Bizi buradan çıkaracaklar ancak kadınlarımızı, çoluğumuzu, çocuğumuzu yere devirerek çiğneyip geçebileceklerdir (Alkış). İstanbulsuz Türkiye yaşayamaz.

¹⁴⁵Efendiler, harp bitmezden evvel Fransızlar, İngilizler, İtalyanlar diyorlardı ki: biz adalet, insaniyet, mazlumları zulümden kurtarmak, mağdurların boynundan boyunduruğu çıkarmak için harp ediyoruz.

¹⁴⁶Bu fikirde olan milletler elbette Türkiye'nin mahvını isteyemezler. İsterlerse tarih kendilerini takbih edecektir. İşte¹⁴⁷ Wilson'un on dört¹⁴⁸ maddesil.

139 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde burada virgülle cümle devam etmektedir, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.64.

140 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde burada satırbaşı yapılmamıştır, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.64.

141 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde burada satırbaşı yapılmıştır, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.64.

142 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde bu sözcük "milletimizin" olarak geçmektedir, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.64.

143 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde burada virgülle cümle devam etmektedir, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.64.

144 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde burada satırbaşı yapılmamıştır, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.64.

145 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde burada satırbaşı yapılmamıştır, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.64.

146 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde burada satırbaşı yapılmamıştır, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.65.

147 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde burada "İşte" ifadesi yoktur, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.65.

148 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde burada rakamla "14" ifadesi vardır, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.65.

¹⁴⁹Amerika bu on dört madde ile ateşi¹⁵⁰, harbi söndürmek istedi. Amerika reisi, bütün milletlere hakkı hayat verenler, bizim hakkı hayattan mahrum edilmemize nasıl kail olabilir? Eğer Amerika bundan bizi kurtaramazsa o koca milletin namusu ayaklar altına alınmış olacaktır.

(Doğru Doğru Sedaları).

Biz emperyalist bir millet değiliz. Demokrat, tamamen demokrat ve yalnız hakkı hayatını ister bir milletiz. Biz kimseye tecavüz etmiyoruz. Vakıa üç yüz senedir her gün harp içindeyiz, ancak bu harbi müdafaai nefis olarak¹⁵¹ yapıyoruz. Biz yalnız kendi yurdumuzda kimsenin tecavüzünü görmemek üzere yaşamak istiyoruz. Başımızı omuza sokalım rahat oturalım. Vakıa vaktiyle bazıların hataları olarak bu devletin Irak, Yemen gibi yerlerde kurai zindesi imha edildi. Anadolu harap bir halde iken Irak'ı mamur etmek için (Vilkos) gönderildi. Bunlar anlatabilirdi ki bizde, Türk mıntıkasından hariçte bir hars vardır. Hâlbuki efendiler sizlere diyorum ki bugün Hicaz'da bir kiral yetiştiğini gördük...¹⁵² Ve bu¹⁵³ sözü bu camilerin arasında söylemekten hicap ediyorum¹⁵⁴.

Bunu bütün Avrupa işitsin? Hiç gözümüz yok. Ancak Anadolumuzun yurdunu istiyoruz. Konferans şunun bunun bin türlü tezviratına bakmayıp (Hak)¹⁵⁵ gözönüne almalı ve Türklerin oturduğu topraklarda yaşamlarına karar vermeli. İstanbul yine Türk'e bırakılmalıdır. (Uzun Alkışlar)

Muallimeler Cemiyeti Reisi Nakıyye Hanım'ın Nutku

Elislâm, ey altı yedi¹⁵⁶ asırlık muazzam tarihi mefahirle dolu büyük bir imparatorluğun, büyük camileri önünde toplanan ihtiyar, genç, kadın ve çocuklar!. Bugün büyük bir felâketi milliye karşısında azim ve imanla dolu Türk kadınlığının bir ferdi sıfatıyla huzurunuzda geliyorum...¹⁵⁷ Kardeşler, sabrımız istihfaf ediliyor, vakarımız istihkar olunuyor,¹⁵⁸ en sarih hakkımız alınabilir

149 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde burada satırbaşı yapılmamıştır, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.65.

150 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde burada "ateş" ifadesi vardır, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.65.

151 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde burada "olarak" yerine "için" sözcüğü vardır, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.65.

152 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde burada üç nokta yoktur, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.65.

153 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde burada sadece "Bu" sözcüğü vardır, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.65.

154 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde burada "ediyorum" yerine "duyuyorum" sözcüğü vardır, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.65.

155 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde sözcük parantez yerine "«»" işareti arasındadır, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.62.

156 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde burada "yedi" sözcüğü yoktur, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.65.

157 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde burada üç nokta yoktur, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.66.

158 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde burada cümle noktayla bitmektedir, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.66.

zannediliyor. Türklerin¹⁵⁹ hakka tecavüz etmez, fakat hakkına da tecavüz ettirmez bir millet olduğunu anlatmak lâzımdır. 14 aydır bekliyoruz,¹⁶⁰ bu uzun intizar anında efkârı umumiyelerinde lehimize cereyan hâsıl olan milletlere deyni şükranı ifa etmekle beraber sair milletlerin hakkımızda bu kadar kaahirane davranacaklarını, ta can evimizden vuracaklarını¹⁶¹ zannetmiyorduk.

¹⁶²İslâm âleminde binlerce sene kalbinde sevgisini yaşattığı ana vatani olan Anadolu'nun üstünde elem, iftirak bulutları uçuyor. *Bu Türklerin hemen gayri meskun denecek bir halde bulup her köşesinde mabedleri, minareleri, çeşmeleri, medrese ve sebiller ile tezyin ve imâr ettiği İstanbul'un afâki üstünde elem, ızdırıp hatta iftirak bulutları uçuyor,*¹⁶³ İzmir'i, İstanbul'u idarî ve siyâsî noktâi nazardan vermek bizim için kabil değildir. *Yalnız bunun için de değil. İstanbul bizindir. Bunun için de kabil değil. İstanbul'u, çok, pek çok sevdiğimiz için de kabil değildir.*¹⁶⁴ Kadın âlemi bu sevgisini İstanbul'un kapılarında, Çanakkale muharebelerinde evlâdının sinelerinden sipirler teşkil etmekle isbat etti.

Efendiler! size memleketin bir kadını sıfatıyla hitap ediyorum. Fatih'in, Selim'in, Süleyman'ın mezarını, ecdadının ebedî âbideleri olan camileri, türbeleri bırakıp çıkacak içinizde bir erkek var mıdır? Ben tasavvur etmiyorum. Çıkmayacaksınız, bırakmayacaksınız. Biz de daima sizinle beraber olacağız.¹⁶⁵ Yanınızdan, önünüzden ayrılmayacağız. Hayatından ziyade sevdiği evlâdını vatan sevgisine feda eden kadınlarımızın can ile sevdiği İstanbul için canını feda edeceğine elbette inanırsınız.

¹⁶⁶Beş asırdan beri Saltanat ve Hilâfeti Osmaniye bütün âlemi islâmı himaye *ve bu himaye*¹⁶⁷ İstanbul'dan ifa ve icra edilmiştir. Bugün bütün kürreiarz üzerinde milyonlarca Müslüman âlemini kendine raptedecek Osmanlı hilâfetinden başka bir şevket olmadığı gibi İstanbul'dan başka da bir makarrı hilâfet olmayacaktır. Haktan başka bir kuvvet tasavvur etmeyen bizler Allah'ın lütuf ve himayesine istinat ederek dâvamızdan vaz geçmeyeceğiz. Eğer

159 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde burada "Türklerin" yerine "Türkler" sözcüğü vardır, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.66.

160 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde burada nokta ile cümle tamamlanmış, gelen sözcük büyük harfle başlamıştır, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.66.

161 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde burada bir de "hiç" sözcüğü vardır, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.66.

162 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde burada satırbaşı yapılmamıştır, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.66.

163 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde italik olarak verilen kısım yoktur, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.66.

164 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde italik olarak verilen kısım yoktur, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.66.

165 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde burada nokta ile cümle virgülle devam etmektedir, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.66.

166 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde burada satırbaşı yapılmamıştır, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.66.

167 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde italik olarak verilen kısım yoktur, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.66.

Avrupa zaman zaman dost ve müttefik addettiği tarihine düveli muazzamadan olduğunu kabul ve kayıt ettiği Türklerin son zamanlarda duçar oldukları elim felâketleri kâfi addetmeyerek sabır ve tahammüllerini ölçmek isteyecekse Türkler de tahammülleri üzerinde ölçülebilecek mesafe kalmadığını ve artık Türklerle meskun araziden bir karış bile vermek kabil olmadığını isbat edecektir. Önümüzde açık iki kol var: Biri, tarihimize şanımla devam etmek, diğeri gözlerimizle beraber tarihimizi de kapayıp ebediyete¹⁶⁸ götürmektir.

*Hamdullah Subhî Bey'in Nutku*¹⁶⁹

Zavallı, Kadınlarımız, Efendiler, Aziz Kardeşlerim!,

Hakkımızda başkaları son sözlerini söylemeden evvel, biz halkça, milletçe kendi hakkımızda son sözlerimizi, son kararlarımızı söylemek mecburiyetindeyiz. Çok zaman¹⁷⁰ geçmeden bedbaht Türk milletine muzaffer düşmanlarımız kendi hükümlerini tebliğ edecekler. Bu hüküm bizim verdiğimiz hükme uymayacaktır. Biz¹⁷¹ düşünüyoruz ki, mağlup olmak, mahvolmak için bir sebep teşkil etmez. Bize¹⁷² tebliğ edilecek hükümler, on dört aydan beri beklediğimiz sulhun yerine bir idam kararı getirmek istidadındadır. Eğer bu iş tahmin ettiğimiz gibi çıkarsa, Bulgaristan hudutlarından Erzurum'a kadar binlerce Türk'ün göğsünden ıstırapla, yeisle aynı cevap çıkacak: Hayır, biz ölmek istemeyiz, ölemeyiz. Onlar bizim idamımıza, bizi memur etmek istiyorlar. Hayır, biz düşmanlarımızın emriyle intihar etmeyeceğiz.

Biz ölmeyiz, ölemeyiz. İsterlerse tarihin kaydettiği birçok mutantan cinayetlerden birine daha irtikâba kalkışsınlar. Bu teşebbüs meydanı boş bulmayacaktır.

Aylarca, senelerce milletlere kendi hâkimiyet ve hürriyetlerine tam bir tasarruf hakkından bahseden Vilson'da daha evvel, büyük Fransız İhtilali milletlerin kendi kendini idare etmek hakkını tanımıyor mu idi? Yeni bir Avrupa halkeden, Avrupa'yı yer yer inkılâplara uğratan, hükümetler parçalayan, hükümetler, kuran Fransız İhtilali'nin bu umumî ve beşerî taahhüdünden Türk milletinin hissesi yok mudur? Hiçbir hükümetin cebir ve kahriyle diğ

168 "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserde burada "ebediyete" yerine "edebiyete" sözcüğü vardır, Bkz: Arıburnu, a.g.e., s.67.

169 Buradan itibaren "Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri" adlı eserdeki ve *Vakit* gazetesindeki metin değil sansürlü olan "İstanbul Mitinglerinde" başlıklı parça esas alınmıştır, Bkz: Tanrıöver, a.g.e., C.II, s.181-185.

170 *Vakit* gazetesinde "zaman" ifadesi yoktur, Bkz: "Hak ve Hakikat Huzurunda Bir Davayı Mukaddes: İstanbul Türk'ün, Türk İstanbul'undur", *Vakit*, No: 787, Tarih: 14 Kânunusani 1336/1920, s.2.

171 *Vakit* gazetesinde "başta Hakanımız" ifadesi vardır, Bkz: "Hak ve Hakikat Huzurunda Bir Davayı Mukaddes: İstanbul Türk'ün, Türk İstanbul'undur", *Vakit*, No: 787, Tarih: 14 Kânunusani 1336/1920, s.2.

172 *Vakit* gazetesinde "uzatılarak" ifadesi vardır, Bkz: "Hak ve Hakikat Huzurunda Bir Davayı Mukaddes: İstanbul Türk'ün, Türk İstanbul'undur", *Vakit*, No: 787, Tarih: 14 Kânunusani 1336/1920, s.2.

bir milleti esir ve mahkûm edemeyeceğini ilân eden Büyük ihtilalini ve bunun taahhütlerini Fransız milleti unuttu mu? Bunu ona hatırlatmak isteriz. Harp esnasında Londra'nın, Paris'in, Roma'nın, Vaşinton'un resmi kürsülerinden kaç defa en kat'i bir lisanla, mağlup hiçbir milleti tahkir ve tezhil etmek istemedikleri söylediler. İngiliz devletinin Başvekili b.r çok defalar Türk memleketlerinin, Trakya'nın İstanbul'un, Anadolu'nun mahfuz kalacağını, İngiliz Millet Meclisi'nin kürsüsünden dünyaya ilân etti. Bu sözler taahhütlerdir.

Garbî Anadolu'da geçen fecayii Avrupa milletlerinin gözleri görmüyor mu? Mora kıtallerinden sonra Tisalya'da tek bir Türk bırakmayan zulümden, cefadan sonra Yunanistan'ın ellerine geçen bütün toprakları Türklerin avlandığı bir saha hâline koyan, sayısız tazyikler ve cinayetlerden sonra, şimdi Yunan ordusu Garbi Anadolu'yu baştanbaşa yakmakla meşguldür.

Hanımlar, dikkat edin, iyi koklayın, Bursa üzerinden gelen rüzgârlarda yangın kokusunu sezeceksiniz. Yunanistan İzmir'e, Aydın'a, Manisa'ya bir cehennem gibi girdi. Üzerimize gelen, asırdide kindir. Yunan ordusunu sevk ve idare eden, eski Anadolu topraklarının pek iyi tanıdığı mutaassıp, kudurmuş Salıp Ordularının ruhudur. Onlar istedikleri kadar zulmü arttırsınlar, Zulmü arttıranlar, içimizde mukavemet ve intikam arzusunu artırıyorlar.

Bin seneye yakın bir zamandır Selçukîlerden bu son Osmanlı devrine kadar, altı üstü baştanbaşa Türk olan bir memleketi, masa başında yapılan kötü ve dar hesaplar menfaatine, ufacık Yunan milletine ihsan ettiler. Bu yağma, bu taksim, Afrika ortalarında esir edilen beyaz adamın derisi üzerinde tebeşirle yapılan çizgiler gibi bir taksimdir. Bu, daha esir adam canlı iken etlerin parça parça satılmasından başka bir ameliye değildir. Türk'ün çok katı kemikleri, binlerce senedir boğuşa boğuşa çok nasırlaşmış etleri, ufacık Yunanlının dişlerine fazla sert geleceği, bu dişleri kıracağı muhakkaktır. Bu katı lokmayı onlar yiyemez. Soruyoruz, Fransız milleti Adana topraklarında ne arıyor? Elli senedir Alsas Loren'in matemini bir gün unutmayan Fransız milleti bizim Adanamızda ne arıyor? İki terazi, iki ölçü, iki adalet manen büyük kalmak isteyen milletleri dünyanın bütün mazlum milletleri karşısında ıskat etmeğe kifayet eder. Yüksek din taşıyanlar, başkalarının dinine hürmet etmeyi bilir. Milliyet fikrinin asil telâkkisi başka milliyetleri hürmeti emreder.

Fransız milliyetpervelîği el birliğiyle üzerine çökülen Türk halkının bir millet kalmak hakkını inkâr etmeğe razı olduğu gün, Şark dünyası karşısında onun eski mevkii kalmamıştır.

Hanımlar, Efendiler;

Yalnız Trakya değil, yalnız Garbî Anadolu değil, Antalya, Adana değil şark vilayetleriniz de, Karadeniz yalıları da ve nihayet İstanbulumuz da tehlike altındadır. İsteha gün geçtikçe artıyor. Mukadderatı mevzuu bahis olan yerlerden biri, başımızın üstünde taraf taraf yükseldiğini gördüğünüz bu

binlerce minarenin, yüzlerce İslâm mabedinin bulunduğu İstanbulumuzdur. Beş asra yakın bir zamandır topraklarını ta derinlerine kadar kemiklerimiz doldurdu. Şehri içinden ve dışından kuşatan sayısız mezarlıklarda kavaklarıyla bir mahşer halinde kalkmış ve toplanmış cetlerimiz, bugün Türk vatanının tali hakkında söylenen sözleri ve vereceğimiz kararları dinliyorlar. Vereceğimiz kararlar, onların şöhreti dünyayı tutan asil, civanmert, kahraman ruhlarına lââyık olacaktır. Türk milleti, Bizans İmparatorluğu'nun bin seneyi müteceviz bir zamanda yaptığını, on misli daha fazlasıyla beş asırda yaptı. Bizans medeniyetinden san'at ve ümran namına ne kalmışsa, kısacık bir zaman zarfında onu fersah fersah geçti. İstanbul'da yıkıcı olmayan Türk'ün mürüvveti ve müsaadesi sayesinde hâlâ ayakta duran bazı yadigârlar var. Fakat Bizans'ın yerine kaim olan İstanbul'un şeklini, Türk dehasını iradesi ve san'atı yepyeni bir çizgi halinde arzın bu ufukları üstünde dalgalandırdı.

Her avuç toprağında kanımız ve kemiğimiz, alın terimiz ve emeğimiz olan; san'atımız ve dehamız yükselen bu toprakları bırakamayız. Diri veya ölü, onun üstünde ve içinde kalacağız. Onu terk etmeyeceğiz. Gördüğünüz bütün haksızlıklara rağmen adalet hislerini büsbütün kaybetmediklerine hâlâ inanmak istediğimiz İtilaf devletlerine söylüyoruz: Türk vatanına, onun tarihine, onun hâkimiyetin ve birlik hakkında lââyık olmayacak tekliflerde bulunmayın. Biz, bütün bir millet, fertlerimizi birbirine bağlayan sayısız, binlerce aziz tarih hatırasıyla, kan, dil ve din rabıtasıyla her zamandan daha sıkı birleştik. Uğradığımız felaket cesaretimizi arttırmıştır. Tarih her zamandan fazla içimizde yaşıyor. Muhakkak elde edeceğimiz bir kuruluş imanımla mazlum Türk vatanının evlatları birbirinize bağlandık ve yemin ediyoruz: Trakya'nın, İstanbul'un Anadolu'nun birliğini parçalamayacağız.

Şimdi size Edirne'den buradaki içtimamız dolayısıyla gelen bir telgrafı okuyacağız ve sonra haklarımızı isteyerek mümessillerine gönderilecek teklifleri kabulünüze arzedeceğiz.